

Univerzita Karlova v Praze

Právnická fakulta

**Reflexia totalitných režimov v Poľsku a
Československu po roku 1989**

Diplomová práca

Bc. Jakub Lunter

Vedoucí diplomové práce: JUDr. Jan Kosek

Katedra: politologie a sociologie

Datum vypracování práce (uzavření rukopisu): 31.1.2011

Prohlašuji, že jsem předkládanou diplomovou práci vypracoval samostatně, všechny použité prameny a literatura byly řádně citovány, práce nebyla využita k získání jiného nebo stejného titulu.

V Praze dne.....

Podpis

Obsah:

Obsah:	2
Úvod.....	3
1. Poľsko	7
1.1 Odsúdení k spolupráci	7
1.2 Politika hrubej čary alebo španielska cesta.....	12
1.3 Postupný prechod k radikálnej lustrácii	18
2. Česká republika.....	30
2.1 Desať dní zo života ČSSR	30
2.2 Od tolerancie k divokej lustrácii	35
2.3 Prvý lustračný zákon v postkomunistickom priestore	40
Záver	51
Použitá literatúra	59
Abstract	61
Abstrakt.....	63
Seznam klíčových slov	65
The list of key words	65

Úvod

Totalita je pojem, ktorý zahrnuje celistvosť a úplnosť. Pôvodne používaný vo filozofii, vo výrokoch ako: „*uchopiť svet v jeho totalite*“.

Z hľadiska politologického sa objavuje v súvislosti s Mussoliniho fašistickým režimom. Totalitárny alebo totalitný režim je druh vše objímajúcej diktatúry, ktorá ponecháva minimálny alebo žiadny verejný priestor pre slobodnú aktivitu indivíduí a súkromný priestor minimalizuje na najnižšiu možnú hodnotu. Iná definícia (Hayes, jedná z prvých teórií o totalitarizme, rok 1939) zdôrazňuje rolu masmédií, monopolizáciu moci vznik systému ktorý sa ako celok rozchádza zo západnou kultúrou.¹ Podľa obecného známeho postulátu Hannah Arendt je však totalitným režimom len Sovietsky Zväz od roku 1930 do smrti Stalina, resp. Hitlerovské Nemecko a to len od roku 1939. Je teda oprávnené² v súvislosti s reflexiou dejín 20. storočia v Poľsku a Československu (Českej republike) hovoriť o totalitných režimoch?

Používajúc Arendtovej klasifikáciu určite nie. Na druhej strane, v slovníku médií, politikov a akademikov sú termíny totalita, diktatúra a autoritatívny režim v súvislosti s komunistickými satelitmi často krát používané ako synonymá. Dalo by sa povedať, že ak „obyčajná diktatúra“ potlačuje len nesúhlas, totalita vyžaduje súhlas aktívny, hlavne prostredníctvom rituálov, ktoré nemusia mať reálny význam, napríklad voľby alebo manifestácie k výročiu režimu. Iným z definičných znakov totalitného režimu je zasahovanie do všetkých oblastí verejného života a vylúčenie z neho tých ktorí nie sú schopní akceptovať jeho ideologizovanú formu. Na rozdiel od diktatúry, v ktorej môže existovať iná forma uplatnenia sa neprispôsobivých jedincov, napríklad v ekonomike, alebo aspoň existuje forma úniku pomocou režimom tolerovanej emigrácie.

V súvislosti s poľským alebo československým komunistickým režimom možno povedať, že oba znaky, či už vynucovanie opakovanej legitimizácie režimu³ alebo

¹ RAYNAUD, Philippe, et al. *Dictionnaire de philosophie politique*. Vyd. 3. Paris : Presses Universitaires de France, 2003. 892 s., str. 817

² a etické, napríklad aj z hľadiska utrpenia obetí stalinistických čistiek pri porovnávaní s útlakom normalizačného režimu v rokoch 80-ych

³ manipulované a napriek tomu usporiadované voľby v Československu a Poľsku, komunistické povinné manifestácie

nemožnosť iného uplatnenia⁴, sa síce v období po druhej svetovej vojne až do roku 1989 uplatňujú v rozličnej intenzite, ale počas celého sledovaného obdobia sú súčasťou oboch režimov.

Ak teda aj *stricto sensu* ČSR, neskoršia ČSSR a PLR nie sú po ukončení obdobia stalinizmu totalitnými režimami, vzhľadom na uplatnenie sa týchto znakov, je označenie prívlastkom *totalitné* do istej miery ospravedlniteľné. Navyiac pri otázke reflexie minulosti je táto problematizovaná neexistujúcou slobodnou reflexiou vojnového – teda bez diskusie totalitného obdobia. A to hlavne v prípade Poľska, kedy podľa prevažujúceho názoru Poľskej historiografie, jednu totalitu (nacistickú) vystrieda okamžite víťazstvo totality komunistickej. Teda neexistuje ani prechodné obdobie povojnovej demokracie umožňujúcej slobodnú reflexiu prežitého ako je tomu v prípade aspoň formálne slobodného Československa v rokoch 1945-48. Odraz tohto stavu problematickej definície základných pojmov môžeme nájsť aj v legislatíve nástupných štátov.

V prípade Poľska je to napríklad v tzv. *Ustawe kombatanczej* (zákon zaoberajúci sa odškodnením) riešiacim „*odškodnením obetí represii totalitných režimov*“⁵ kde sa tieto definujú ako osoby *ťažko represionované z politických a národnostných dôvodov v rokoch 1939 - 1945 alebo z dôvodov politických v rokoch 1944 – 1989*. Obdobie rokov 1939 až 1989 je aj predmetom skúmania Institutu Pamięci Narodowej⁶.

V prípade Českej republiky je taktiež po istom váhaní legislatívne uznané že obdobie totality tvorí jednotný celok⁷. Najprv je stanovené v *Zákone o době nesvobody* ako úsek 1948-89, pri zriadení *Centra pro dokumentaci zločinu proti českému národu*

⁴ (hlavne v Československu v období normalizácie, Poľsko v tej dobe napríklad umožňuje limitované súkromné podnikanie tzv. „*prywatyzacje*“, nemožnosť emigrácie

⁵ *Stowarzyszenie Wolnego Slowa* [online]. 2007 [cit. 2011-01-30]. www.sws.org.pl/tm. Dostupné z WWW: <<http://www.sws.org.pl/doc/Kombatanci-Krupski.htm>>.

⁶ *Instytut Pamięci Narodowej* [online]. 2011 [cit. 2011-01-30]. <http://www.ipn.gov.pl>. Dostupné z WWW: <http://www.ipn.gov.pl/portal/pl/30/215/Polska_193982111990.html>.

⁷ Na riziká tohoto prístupu upozorňuje Jacques Rupnik, napríklad zhrnutie totality do jedného celku nerozlišuje medzi rozdielnou motiváciou obyvateľstva, zatiaľ čo v prípade nacizmu ho česká spoločnosť jednoznačne odmietla, v prípade komunizmu totalitný režim aspoň spočiatku víta. RUPNIK, Jacques. *Atlas transformace* [online]. 2001 [cit. 2011-01-30]. <http://www.monumenttotransformation.org>. Dostupné z WWW: <<http://www.monumenttotransformation.org/atlas-transformace/html/v/vyrovnavani-s-minulosti/2-politika-vyrovnavani-s-komunistickou-minulosti.html>>.

(1993) je rozšírené o obdobie rokov 1945-48. Snemovňou zamietnutý senátny návrh na zriadenie pamätníka obetiam totality z roku 1999 hovorí o dobe totality ako o období rokov 1939-89⁸. Napokon prijatý zákon o Ústavu pro studium totalitních režimů a o Archivu bezpečnostních složek a o změně některých zákonů z roku 2007⁹ v preambule rozhoduje o dĺžke československej totality slovami: „Parlament České republiky, vědom si povinnosti vyrovnat se s následky totalitních a autoritativních režimů 20. století, vyjadřuje vůli zkoumat a připomínat důsledky činnosti zločinných organizací založených na komunistické a nacistické ideologii, které v letech 1938--1945 a 1948--1989 prosazovaly potlačování lidských práv a odmítaly principy demokratického státu.“.

Táto práca teda používa termín totalitné režimy nie v zmysle normatívnom ale obecne užívanom. Pri pokuse o vykreslenie komparácie problematiky reflexie totalitnej minulosti vychádzam z obecne zaužívaných pojmov a východísk (pripúšťam nepresných, v tomto zmysle by slovo totalitných v názve práce malo byť v úvodzovkách) v snahe pochopiť ich vznik a (v závere práce) sa pokúsiť o zhrnutie užitočnosti prípadne potrebe korekcie toho ktorého prístupu.

Vzhľadom na rozsah sa táto práca zaoberá len okrajovo problematikou obdobia rokov 1939-44/45, tzn nacistickou okupáciou/kolaboráciou. Rovnako tak v prípade Československa sa po rozpade štátu v roku 1993 sústredím len na problematiku dekomunizácie v českej časti bývalej federácie. Pri metodológii táto práca vychádza z východísk transformačnej spravodlivosti (spravodlivosť v obdobiach prechodov - *transitional justice*) podľa ktorej prechod od diktátorského režimu k demokracii závisí jednak na povahe režimu ako takého (je logické, že rozchod s husákovským komunizmom bude odlišný od rozchodu s „liberálnym“ maďarským kaddárovským

⁸ Podľa predkladateľa senátora Žantovského: *Dobu let 1939 - 1989 chápe návrh zákona jako jedno období především z hlediska nutnosti zabývat se jejím zkoumáním. Nechceme naznačovat, že např. období let 1945 - 1948 bylo obdobím nesvobody ve stejné míře jako léta nacistické okupace či komunistické totality. Nicméně i toto období bylo poznamenáno znaky nesvobody v podobě omezení politické soutěže systémem Národní fronty, omezení hospodářské soutěže rozsáhlým znárodněním a omezení osobních práv a svobod celých skupin občanů v podobě silicí diskriminace pro jejich sociální, politickou či jinou příslušnost. Společná česko-slovenská digitální parlamentní knihovna [online]. 2003 [cit. 2011-01-30]. [Http://www.psp.cz](http://www.psp.cz). Dostupné z WWW: <www.psp.cz/eknih/1998ps/stenprot/021schuz/s021321.htm>.*

⁹ *Sbírka zákonů* [online]. 2011 [cit. 2011-01-30]. [Http://www.epravo.cz](http://www.epravo.cz). Dostupné z WWW: <<http://www.epravo.cz/top/zakony/sbirka-zakonu/zakon-ze-dne-8-cervna-2007-o-ustavu-pro-studium-totalitnich-rezimu-a-o-archivu-bezpecnostnich-slozek-a-o-zmene-nekterych-zakonu-16115.html>>.

režimom), jednak na povahe procesu prechodu (rumunské vyrovnanie s Causescom verzus Okrúhly stôl v Polsku) a napokon na sile občianskeho odporu proti režimu (minimálny odpor v NDR a napriek tomu silná antikomunistická legislatíva versus silne angažovaná občianska spoločnosť v Poľsku a takmer nulové zákonodarstvo v oblasti lustrácie až do roku 1997.)

V následnej po prechodovej dekomunizácii (alebo teda vyrovnávaní sa s minulosťou) môžeme rozlišovať tri východiská tranzitívnej spravodlivosti. Jednak sú nimi lustrácie, ako spôsob dočasného, prípadne trvalého vylúčenia určitej skupiny osôb z verejného života, potom prístup k archívu tajnej polície a napokon súdne procesy proti bývalým komunistickým hodnostárom a osobám z prostredia tajnej polície spojenými s porušením ľudských práv.

Opäť vzhľadom k rozsahu sa táto práca zameriava len na problematiku lustrácie v Poľsku a Československu (Českej republike), bez ambícií potlačiť dôležitosť zvyšných dvoch nástrojov tranzitívnej spravodlivosti. Takisto neupieram dôležitosť (naopak) len v závere spomenutých mimo politiku idúcich ciest k reflexii zločinov komunizmu.

1. Poľsko

1.1 Odsúdení k spolupráci

Pád komunizmu v Európe je nepochybne jednou z najvýznamnejších udalostí 20. storočia. Štáty stredovýchodnej Európy sa dokázali zbaviť autoritatívnych režimov a pokúšajú sa (s menšími či väčšími zakopnutiami) o demokratickú cestu. Samuel Huntington vo svojej knihe *The Third Wave: Democratization in the Late Twentieth Century*¹⁰ vymedzil tri typy prechodu k demokracii: transformáciu (*transformation*), nahradenie (*replacement*) a presun (*transplacement*). V prípade Poľska hovoríme o presune¹¹. Najskôr sa vláda rozhodne k miernej liberalizácii režimu a začína čiastočne strácať kontrolu nad udalosťami. Opozícia to využíva k zosilneniu svojho postavenia a zintenzívňuje svoju činnosť. Vládcovia reagujú zosilnením represii s cieľom ovládnuť situáciu a stlmiť mobilizujúcu politickú opozíciu. Obe skupiny si následne uvedomia vznik patovej situácie a začínajú jednať o možnosti uskutočnenia systémovej zmeny cestou porozumenia. Podľa Huntingtona je podmienkou prechodu ochota vodcov autoritatívneho režimu a antisystémovej opozície riskovať jednanie. Sily sú totižto vyrovnané a výsledok je nie dopredu daný.

Tzv. tretia vlna demokratizácie zasiahla región stredovýchodnej Európy podľa Huntingtona z dvoch hlavných dôvodov: za prvé došlo k strate legitimity komunistických režimov, tá u väčšiny autoritatívnych režimov s postupom času vždy upadá. Obnovovanie seba samotných je pre tieto režimy veľkým problémom. Vplyv na úpadok ich legitimity má absencia mechanizmov ktoré by túto obnovu umožňovali. Po oslabení marxizmu-leninizmu nie je komunistický systém schopní vytvorenia novej legitimity, opretej napríklad o ekonomické úspechy, keďže tie neexistovali, navyiac obyvateľstvo je nepriamo konfrontované s ekonomicky značne priaznivejšou situáciou „nepriateľských“ kapitalistických susedov. Druhým významným faktorom pre demokratizáciu je zmena politiky vonkajších aktérov, konkrétne ZSSR. Po zavrnutí Brežnevovej doktríny dáva nové sovietske vedenie na čele s Michailom Gorbačovom najavo, že ZSSR nebude

¹⁰ HUNTINGTON, Samuel P.. *The Third Wave: Democratization in the Late Twentieth Century*. University of Oklahoma Press, 1991, str. 366

¹¹ KUBÁT, Michal. *Postkomunismus a demokracie : Politika ve středovýchodní Evropě*. Vyd. 1. Praha : Dokořán, s.r.o., 2003. 125 s., str.15

zasahovať s cieľom udržať status quo a že uprednostňuje politickú a ekonomickú liberalizáciu.

Situáciu v Poľsku označujú autori knihy *Východ* ako „*revolúciu dohodou*“¹². Po referende na jeseň 1987 v ktorom takmer 70 percent občanov vyjadrilo súhlas jednak s demokratizáciou verejného života (obmedzenie moci komunistickej strany) tak aj s hospodárskou rekonštrukciou. Len pre ilustráciu rozhodnosti občanov alebo možno vážnosti situácie stojí za to uviesť, že otázka takejto reformy je v referende formulovaná pomerne sugestívne, upozorňujúc hlasujúcich na značnú bolestivosť takejto reformy – *Si za plnú realizáciu Sejmom predstaveného programu radikálneho uzdravenia hospodárstva, smerujúceho do výrazného zlepšenia životných podmienok, vediac, že takáto zmena vymáha ťažké obdobie dvoj až trojročných zmien?*¹³.

Politická situácia by sa dala pripodobniť k priestoru v ktorom Solidarity aj vláda zaujímajú postupne sa vyvážajúce postavenie. Tento pohyb však prebieha veľmi pomaly a vo veľmi nepriaznivej sociálnej situácii. Ľudia sú unavení, ekonomika nefunguje a životná úroveň klesá. Vláda stráca posledné zvyšky dôvery, opozícia ako sa zdá, nemá zas šancu presadiť sa ako rovnocenná legálna politická sila. Nerozhodný stav vedie na obidvoch stranách k poznaniu, že je nutná zmena, čo umožňuje a podporuje skutočnosť, že Moskva v tej dobe nejaví záujem o zasahovanie do vnútorných poľských vecí. Obe strany začali uvažovať o možných podobách vzájomného kompromisu, avšak ani jedna z nich nepočítala s úplným zánikom režimu. Jaruzelského skupina je ochotná odovzdať časť moci opozícii, pokiaľ možno ale čo najmenšiu. Opozícia by zas bola schopná súhlasiť z obmedzenou spoluprácou výmenou za novú legalizáciu Solidarity a istú účasť na moci. Vláde teda nejde o zrušenie režimu *ex definitione*, o akýsi akt dobrej vôle, ale o postupné odbúravanie jeho nepotrebných rysov, sprevádzanú adaptáciou súčasnej mocenskej vrstvy na nové hospodárske pomery. Zo starého modelu bolo podľa predstáv vládnuccich komunistov možné vypreparovať úplne všetko, s výnimkou ich prístupu k moci a hospodárskym zdrojom (resp. vypreparovať tak aby prístup zostal pokiaľ

¹² VYKOUKAL, Jiří, et al. *Východ : Vznik, vývoj a rozpad sovětského bloku 1944 - 1989*. Vyd. 1. Praha : Libri, 2000. 860 s., str. 687

¹³ *Czy jesteś za pełną realizacją przedstawionego Sejmowi programu radykalnego uzdrowienia gospodarki, zmierzającego do wyraźnego poprawienia warunków życia, wiedząc, że wymaga to przejścia przez trudny dwu-trzyletni okres szybkich zmian?* Wikipedia Wolna encyklopedia [online]. 2011 [cit. 2011-01-30]. [Http://pl.wikipedia.org/](http://pl.wikipedia.org/). Dostupné z WWW: <http://pl.wikipedia.org/wiki/Referendum_1987>.

možno čo najväčší). Na druhej strane opozícia v tejto dobe naďalej vystupuje s minimalistickým programom zmien, ktorý počítal len s možnosťou určitého podielu na moci, ale nie so zánikom režimu ako takého.¹⁴

Východiskom ku zmene narušenia rovnováhy sa stala až vlna štrajkov v roku 1988. Prvý štrajk z prelomu apríla a mája, bol brutálne potlačený políciou. Augustové štrajky však prerástli v omnoho väčšiu intenzitu, hospodárske a politické požiadavky boli artikulované s ešte väčším dôrazom. Minister vnútra Kiszczak sa vyhráža policajným násilím, miesto toho ale prichádza neformálna ponuka Solidarite na rozhovor pri „okrúhлом stole“, výmenou za ukončenie protestu. Relevantná časť opozície akceptuje ponuku vlády, začalo sa prvé kolo rozhovorov.

Zároveň, s iniciatívy vládnucej PZPR (*Polska Zjednoczona Partia Robotnicza*) vzniká nová vláda vedená Mieczysławom Rakowskim, ten presadzuje časť hospodárskych reforiem v duchu trhového hospodárstva. Týmto taktickým ťahom PZPR dúfa v oslabenie nutností dialógu a spontáne ukončenie krízy, bez nutnosti delenia sa o moc. Takýto scenár je však vylúčený po televíznej debata do ktorej šéf oficiálnych (komunistických) odborov Alfred Miodowicz necháva pozvať Lecha Wałęsu¹⁵. Podľa historikov Jaruzelski najprv váha či takúto debatu povoliť. Oprávnene. Tá mimo Miodowiczovej drvivej porážky nastolila nutnosť legalizácie Solidarity ako nevyhnutnú podmienku k prekonaniu patu. V tejto atmosfére vzniká Občianský výbor (*Komitet Obywatelski*), ako výkonný a vyjednávací orgán Solidarity.

V decembri 1988 a januári 1989 jednajúce 10. plénum PZPR (aj pod hrozbou Jaruzelského demisie z funkcie predsedu štátnej rady PĽR) schvaľuje rezolúciu o „odborovom a politickom pluralizme“, de facto legalizujúcom Solidarity. Stanovenie 6. februára ako prvého dňa jednania je len logickým následkom.

Signálom zvonku ukazujúcim, že diskusia v PĽR nejde proti intencii sovietskych komunistov je vysielanie *Rádia Moskva* ktoré 15 februára potvrdzuje/neprotirečí v Poľsku v tých dňoch zverejnenú informáciu o tom, že za katyňským masakrom stála sovietska bezpečnosť. Zároveň, za signál Poľska ostatným komunistickým režimom Varšavského bloku o tom, že sa svojou politikou líši od vtedy panujúceho

¹⁴ VYKOUKAL, Jiří, et al. *Východ : Vznik, vývoj a rozpad sovětského bloku 1944 - 1989*. Vyd. 1. Praha : Libri, 2000. 860 s., str. 687

¹⁵ ešte stále samozrejme platí, že je to PZPR kto určuje pravidlá hry, samozrejme, že televízia nekoná samostatne, akákoľvek debata musí byť v súlade s vedomím PZPR)

konzervativizmu je účasť premiéra Rakowského dňa 27 februára na premiére divadelných hier Václava Havla vo Varšave (na predstavení je čítané prehlásenie Adama Michnika k československým orgánom aby ukončili represie po tzv. *Palachovom týždni*).

Mimo slávnostného otvorenia a ukončenia debát *Okrúhleho stola*, prebiehali tieto v pracovných skupinách, ktoré vypracovávali kompromisné riešenia medzi PZPR a Solidaritou v jednotlivých oblastiach. Jednania trvajú až do 5. apríla 1989. Medzi podstatné body zhody patrí: znovu legalizácia Solidarity, vznik úradu prezidenta, utvorenie Senátu, usporiadanie čiastočne slobodných volieb do dolnej komory¹⁶ a úplne slobodných volieb do Senátu. Pokiaľ ide o usporiadanie volieb, vláda verila že sa im podarí získať aspoň polovicu mandátov do Senátu (50 kresiel zo 100) a spolu s garantovanými 65 % kresiel zo Sejmu im zabezpečí pohodlné ovládanie štátu. Podľa dobových informátorov, vláda bola tak presvedčená svojím víťazstvom, že vôbec neuvažovala o konaní druhého kola volieb (rozhodovalo sa vo väčšinovom volebnom systéme, pri neobdržaní nadpolovičnej väčšine platných hlasov v kole prvom, rozhoduje väčšina absolútna v kole druhom.)

Spornými bodmi jednania je stanovenie kvóra pre prehlasovanie veta (predpokladane opozičného) Senátu (komunistickým) Sejmom, vláda požaduje dve tretiny poslancov Sejmu, opozícia až tri pätiny. Vláda v tejto otázke ustúpila, opozícia však musela akceptovať vytvorenie úradu tzv. silného prezidenta (všeobecne očakávané zvolenie Jaruzelského).

Dohoda uzavretá pri *Okrúhlom stole* sa stala ihneď terčom kritikov viacerých opozičných zoskupení. *Občianskemu Výboru* je vyčítané, že ústupky zo strany čoraz slabšieho režimu sú minimálne, nespokojnosť vládne aj s len čiastočne slobodnými voľbami. Bez ohľadu na čiastkovú nespokojnosť, udalosti nešetria ďalšími silnými symbolmi signalizujúcimi zmenu (doposiaľ nemysliteľnými a vcelku výnimočné v rámci socialistického tábora). 19 apríla prilieta Wałęsa s delegáciou Solidarity do Vatikánu, aby poďakoval pápežovi Jánovi Pavlovi II. za dlhodobu poskytovanú podporu. Význam Stalinovho legendárneho bonmotu „*Kol'ko divízii má pápež?*“ (vyslovené pri postupimských dohodách na Churchillovu námietku, že pápež by

¹⁶ 35 % kresiel rozdelených vo voľnej súťaži politických strán, 65% rezervovaných len pre súčasne vládnuce politické strany, PZPR, ZSL a SD

s delením Poľska nesúhlasil) dostáva úplne konkrétnu finálnu podobu. 8 mája vychádza prvé číslo opozičného denníka *Gazeta Wyborcza*.

Slobodná, hoc finančne stále poddimenzovaná nezávislá tlač hrá rolu aj v nasledujúcej a pomerne intenzívnej volebnej kampani: opozícia v porovnaní s vládou má len malé prostriedky a možnosti propagácie, to však nahrádza nadšením, po celej krajine vznikajú Občianske výbory Solidarity. Po prvom kole (4. júla 1989) prichádzajú prvé výsledky zo zahraničných veľvyslanectiev, obchodných zastúpení, zámorských lodí. I keď išlo o miesta, kde by mali väčšinovo pracovať ľudia odaní režimu, preverení a často krát priamo pracovníci mocenského aparátu, vo väčšine prípadov vyhrávajú kandidáti Solidarity. Tento trend sa potvrdzuje po sčítaní všetkých hlasov: Solidarita obsadzuje 160 kresiel v Sejme a 92 miest v Senáte, vládni kandidáti získali poslanecké kreslá 3, senátne žiadne – celkové skóre je teda 252:3 v prospech Solidarity. Zostáva tak neobsadených 295 poslaneckých a 8 senátnych kresiel, volební trend je však jasný, pre vládnych kandidátov nehlasovali ani členovia vlastných strán. Mimo troch kresiel, o 65 % garantovaných poslaneckých kresiel musia bojovať v druhom kole.

Takýto výsledok rozhodol o tom, že východiská *Okrúhleho stola*, predvídajúce len reformu komunistického zriadenia a nie jeho úplnú demontáž, prestávajú byť aktuálne. Zmena sa stáva nevyhnutnou, i keď ešte v júli sa stáva prezidentom generál Jaruzelski (len vďaka prevahe jedného hlasu). Na inej fronte však komunisti utrpia porážku, keď pokus Kiszczaka o zostavenie vlády skončí neúspechom. Medzi ľuďmi nachádza odozvu článok Adama Michnika s nosnou myšlienkou „*Wasz prezydent, nasz premier*”.¹⁷ Nakoniec sa novým premiérom stáva zástupca „*Solidarności*” Tadeusz Mazowiecki, jeho vláda sa opiera o koalíciu všetkých parlamentných strán.

Hlavnou úlohou tejto vlády je príprava balíka radikálnych hospodárskych reforiem. Koncom roka 1989 sa mení názov Poľska na pôvodný *Rzeczpospolita Polska* a tiež štátny znak. Reformy postupne pokračujú vo všetkých oblastiach, i keď s

¹⁷ MICHNIK, Adam. *Gazeta Wyborcza* [online]. 2011 [cit. 2011-01-30]. [Http://wyborcza.pl](http://wyborcza.pl). Dostupné z WWW: <<http://wyborcza.pl/1,75546,3645049.html>>.

postupom času sa podľa časti opozície javia ako príliš pomalé.¹⁸ Až v apríli 1990 sa ruší cenzúra, a v máji sa rozpúšťa komunistická Služba Bezpieczeństwa (SB)¹⁹

V novembri 1990 sú vyhlásené priame prezidentské voľby, víťazí Lech Wałęsa. Slobodné voľby do parlamentu sa konajú až v októbri 1991 – paradoxne Poľsko, ktoré demokratizáciu regiónu naštartovalo, bolo až posledným štátom s úplne slobodnými parlamentnými voľbami²⁰ Formálne proces presunu moci od niekdajších komunistov k demokratickej opozícii završuje rok 1993 a odchod posledných jednotiek ruskej armády z územia Poľska.

1.2 Politika hrubej čary alebo španielska cesta

Poľský prístup k transformačnej spravodlivosti je podľa Lavinie Stan (profesorka politológie na St. Francis Xavier University zaoberajúca sa demokratizáciou a transformačnou spravodlivosťou) zaujímavý dvoma aspektmi. Jednak legislatívne normy sú prijímané až s takmer desaťročným meškaním oproti susednej Českej republike a Nemecku. Zároveň je ale poľská dekomunizácia hlboko rozdeľujúcou témou v politickom živote postkomunistického Poľska. Dodnes je spoločnosť rozdelená na dve približne veľké skupiny.²¹ Časť spoločnosti súhlasí s poľským uplatnením tzv. španielskeho modelu podľa ktorého prechod k demokracii nie je sprevádzaný zverejnením tajných archívov, potrestaním komunistických politikov za porušovanie ľudských práv a blokovaním prístupu bývalých predstaviteľov režimu k vysokým

¹⁸ v súvislosti s náhlym pádom komunizmu v okolitých štátoch

¹⁹ Pôvodne je v atmosfére *Okrúhleho stola* akceptovaná myšlienka, že bývalý aparát by mohol pokračovať v činnosti aj do budúcnosti

²⁰ To však nemá až taký veľký vplyv na presadzovanie reforiem, väčšina komunistických poslancov hlasuje s opozíciou, za komunistov v druhom kole volieb kandidujú častokrát od strany nezávislé osoby, resp. osoby v strane dovedy marginalizované – vďaka špecifikám volieb roku 1989 kedy na postavenie na straníckej kandidátke stačí 2000 podpisov a nie je nutná podpora strany

²¹ politologicky merateľné: čiastočne sa prekrývajúce s voličmi liberálnej Platformy Obywatelskiej, a ľavicovej SLD resp. pravicovej strany Prawo i Sprawiedliwość, iným možným hrubým delením je rozdelenie spoločnosti na priaznivcov liberálnej Gazety Wyborczej a konzervatívnejšej Rzeczpospolitej.

politickým funkciám. Naopak, druhá (a početnosťou pravdepodobne rovnako veľká) časť spoločnosti verí, že príliš mäkké vyrovnanie sa z minulosťou nespravodlivo umožňuje komunistom profitovať z trhovej ekonomiky a voľnej politickej súťaži.

Prvý nekomunistický premiér Poľska po druhej svetovej vojne Tadeusz Mazowiecki lustrácie vyslovene odmietol. Vo svojej parlamentnej reči 24. augusta hovorí mimo iného: *Vládu ktorú povolávam, neponesie zodpovednosť za dlh ktorý zdedila. Tento má jednak vplyv na okolnosti v ktorých budeme pracovať. Minulosť odškrtneme hrubou líniou. Zodpovedať sa budeme len za to, čo sme urobili aby sme vyslobodili Poľsko so súčasného stavu úpadku.*²² Sám Mazowiecki po rokoch v rozhovore pre *Gazetu Wyborczu* uvádza²³: „Wojtek (syn pri čítaní pripravovaného prejavu – pozn. J.L.) sa spýtal: *S tou hrubou líniou, si si istý že to chceš povedať? Som - odpovedám – musí zostať. Upozorňoval ma, že s takýmito vetami môžu byť problémy. Odpovedal som citátom z Evanjelia: čo som napísal, napísal som*“.

Lavinia Stan vidí pôvod myšlienky hrubej línie v snahe novej politickej reprezentácie zachovať konsenzuálny charakter rozhovorov okrúhleho stola, a zároveň snahu nepodráždiť Moskvu uistením, že Mazowieckého vláda nevyžaduje pomstu na komunistických lídroch²⁴. V hore spomenutej reči Mazowiecki hovorí o „*hrubej líni*“ medzi minulosťou a prítomnosťou, príslušnosť k minulému režimu nemala byť dôvodom k diskriminácii a každý vrátane komunistických predstaviteľov môže začať nový život v rovných, demokratických pomeroch. Dôsledkom nerepresionovania starých pomerov bol aj fakt, že lídri PZPR akceptujú status quo, veľká časť odchádza z politiky po tom čo sa strana rozpúšťa v januári 1990. Dedička PZPR, SLD – Zväz demokratickej ľavice, už nevychádza z princípov centralizmu a formálne podporuje parlamentnú demokraciu a voľnú hospodársku súťaž.²⁵

²² Wikipedia *Wolna encyklopedia* [online]. 2011 [cit. 2011-01-30]. [Http://pl.wikipedia.org/](http://pl.wikipedia.org/). Dostupné z WWW: <http://pl.wikipedia.org/wiki/Gruba_kreska>.

²³ TORAŃSKA, Teresa. *Gazeta Wyborcza* [online]. 2011 [cit. 2011-02-05]. [Http://wyborcza.pl](http://wyborcza.pl). Dostupné z WWW: <<http://wyborcza.pl/1,101763,2279567.html?as=2>>.

²⁴ STAN, Lavinia, et al. *Transitional Justice in Eastern Europe and the Former Soviet Union : Reckoning with the communist past*. 1st ed. Abingdon : Routledge, 2009. 307 s., str 79

²⁵ Stratégia SLD obdobná politickej stratégii Strany demokratickej ľavice na Slovensku voči Komunistickej strane slovenska, Kwaśniewski je ako popredný politik SLD a neskorší dvojnásobný prezident jedným z hlavných zástancov hrubej čiary

Politický spor o hrubú čiaru je ako keby predznamenajú sporom semiotickým. Zatiaľ čo v Mazowieckého prejave je použité spojenie „*gruba linia*“, médiá a politici používajú v poľštine o niečo expresívnejšie „*gruba kreska*“. Navyiac, ako spomína Mazowiecki v rozhovore pre *Gazetu*, termín sa dostáva do médií (a to takmer vždy vo výrazne polemickvej rovine) až na jar roku 1990 teda takmer trištvrte roka po jeho prvom použití. Podľa jeho vlastných slov zmena slova nie je až taká dôležitá, horším sa Mazowieckemu javí „*zmena jej zmyslu a jej použitie v zdeformovanej interpretácii do vyvolania politických šarvátok*“.²⁶

Pre odporcov hrubej čiary je táto len „*grubą kreską dla PZPR*“, teda hrubou čiarou alebo spravodlivosťou len pre komunistov, ostatní naopak musia žiť s utrpenými krivdami obdobia komunizmu a teda nevyhnutne nemôžu stáť na rovnakej štartovacej pozícii s tými ktorý boli 40 rokov systémom zvýhodňovaní. Toto glosuje v návaznosti na Mazowieckého prejav Lech Walesa v knihe pamätí *Droga do wolności. 1985–1990. Decydujące lata* takto: *V kuloároch parlamentu sa hovorilo v ten deň (deň Mazowieckého prejavu – pozn. J.L.), že bez ohľadu na čisté, patriotické zámery Tadeusza Mazowieckého, stranická nomenklatúra mu bude za toto ešte dlho ďakovať*“²⁷ Popri Mazowieckom ako “otcovi“ hrubej čiary, Kwaśniewskom ako symbole prerodeného komunistu sa ako tretí najvýraznejší zástanca hrubej čiary všeobecne považuje ľavicový disident, novinár Adam Michnik. Ten vyvracia kritikmi predostretý názor „*hrubá čiara len pre komunistov*“ takto: „*Viem, že som často obviňovaný z kryptokomunizmu, že chcem urobiť hrubú čiaru pre PZPR. To ale nie je pravda. Ja som povedal len jedno – musíme sa zjednotiť. Je len jedno Poľsko, spoločné Poľsko, kde bude miesto pre všetkých rozličných ľudí. (...) Ak sa mi nedohodneme, budeme preklínaní našimi vnukmi do štvrtého pokolenia. Pretože takýto je v súčasnosti moment, takáto je historická situácia. Treba sa dohovoriť so všetkými. Kaczyński sa musí*

²⁶ TORAŃSKA, Teresa. *Gazeta Wyborcza* [online]. 2011 [cit. 2011-02-05]. [Http://wyborcza.pl](http://wyborcza.pl). Dostupné z WWW: <<http://wyborcza.pl/1,101763,2279567.html?as=2>>.

²⁷ *Wikipedia Wolna encyklopedia* [online]. 2011 [cit. 2011-01-30]. [Http://pl.wikipedia.org/](http://pl.wikipedia.org/). Dostupné z WWW: <http://pl.wikipedia.org/wiki/Gruba_kreska>.

dohodnúť s Kwaśniewskim pretože ak sa nedohodne, za to zaplatí Poľsko, teda niečo dôležitejšie ako je pán Kaczyński aj pán Kwaśniewski.“²⁸

Stan pripúšťa, že hrubá čiara umožnila Poľsku predísť krvi preliatiu a umožnila krajine hladký prechod k demokracii, zároveň ale spomalila vláde úsilie o lustrácie, dala obetiam predošlého režimu minimálny hlas, neumožnila širšiu verejnú debatu. Hrubá čiara ako atraktívne slovné spojenie nebolo nikdy bližšie vysvetlené, navyiac spoločnosť nedostala pocítiť kade presne by ona zmienená čiara mala viesť²⁹. Myšlienka španielskej cesta (*dohody z Moncloa*) ako unikátne pofrankistické vyrovnanie sa z minulosťou sa zdala byť priaznivcom hrubej čiary samospasiteľná, jej relevancia a aplikabilita k poľskej postkomunistickej transformácii už, snáď i vzhľadom na nedostatok času a politické pozadie³⁰ nebola a možno ani nemohla byť hlbšie premyslená.

V tomto kontexte sú priaznivci takto pochopenej hrubej čiary obviňovaní mimo iného „z ignorovania komunistických zločinov a z ich premlčivania, deformovania historickej uvedomelosti Poliakov, torpédovania lustrácii, tolerovania účasti bývalých agentov SB a iných tajných služieb PRL a tiež politikov PZPR vo verejnom a hospodárskom živote.“³¹ Hrubá čiara rozdeľuje Poľsko 90 rokov na dva tábory. V rokoch 1994-1999 veľká väčšina Poliakov preferuje odstavenie politikov majúcich v minulosti väzby s SB, zatiaľ čo proti lustrácii sa stavia len jeden z troch opýtaných³². Hrubá čiara teda odráža názory (nálady?) spoločnosti len na začiatku 90 rokov (ak vôbec), a v skutočnosti miesto vyrovnania sa z minulosťou túto otázku len odsúva. Priaznivci hrubej čiary pri každom škandále odhaľujúcom minulú príslušnosť politika k tajnej službe obhajujú jej dôležitosť. Na druhej strane opakované pohrdanie

²⁸ BLUMSZTAJN, Seweryn. *Gazeta Wyborcza* [online]. 2011 [cit. 2011-01-30]. [Http://wyborcza.pl](http://wyborcza.pl). Dostupné z WWW: <<http://wyborcza.pl/1,76842,4381941.html>>.

²⁹ STAN, Lavinia, et al. *Transitional Justice in Eastern Europe and the Former Soviet Union : Reckoning with the communist past*. 1st ed. Abingdon : Routledge, 2009. 307 s., str 79

³⁰ transformácia započatá pred rozpadom Varšavského paktu, v dobe doznievajúcej Brežnevovej doktríny intervencionizmu

³¹ *Wikipedia Wolna encyklopedia* [online]. 2011 [cit. 2011-01-30]. [Http://pl.wikipedia.org/](http://pl.wikipedia.org/). Dostupné z WWW: <http://pl.wikipedia.org/wiki/Gruba_kreska>.

³² Lavinia Stan sa odvoláva na statistiky obsiahnuté v publikácii *Dealing with the Communist Past ort he Politics of the Present? Lustration in Post-Communist Poland*

verejnosťou až arogancia niektorých zo súdených príslušníkov SB, často krát osobnostne spojená s ich ničím neohrozenou schopnosťou profitovať za akéhokoľvek režimu (teda i demokratického) silne oslabuje tento postoj. Príkladom za všetky môže byť *proces s Adamom Humerom*, súdeným za stalinistické zločiny³³. Od septembra 1992 je Humer držaný vo väzbe, jeho proces je neustále prerušovaný vzhľadom na „humanitárne dôvody“ namietané Humerom (ale rovnako aj Helsinským výborom), Humer neukazuje žiadnu ľútosť, naopak je vulgárny k svedkom (politickým väzňom)³⁴.

Na rozdiel od Mazowieckého („*po prejave v auguste 1989 nikto z hrubej čiary nerobil problém, až na jar 1990*“) Levin sa odvoláva na publikáciu poľského historika špecializujúceho sa na transformáciu režimov Andrzeja Walického³⁵, ktorý spomína prvé hlasy odporu proti hrubej čiare už v roku 1989. Walicki cituje politikov hovoriacich o hrubej čiare „*ako o zbabelom morálnom kompromise*“ alebo „*šikovnej komunistickej manipulácii*“. Je teda otázne, prečo si Mazowiecki tieto hlasy v tomto období nemohol alebo nechcel všimnúť. Levin poukazuje na to, že kritikovia hrubej čiary v roku 1989 sú jednak radikálni politici pre ktorých je kompromis s komunistami nemysliteľný, jednak „*zahorknutí členovia Solidarity marginalizovaní pri Okrúhlym stole, neuspokojení vo svojich politických ambíciách na ktoré si ako bývalí bojovníci opozície nárokovali*“. Je teda možné, že pokiaľ si Mazowiecki na kritiku nepamätá má pravdu, na Okrúhlym stole zaznieť nemusela. Dekomunizácia však mohla byť nástrojom politickej súťaže vývojom udalostí dočasne odsunutých politikov (príklad: bratia Kaczyński)³⁶.

Dôsledkom stúpajúcich požiadavok na dekomunizáciu je aj priama voľba prezidenta (vyhlásená dosluhujúcim komunistom Jaruzelskim) v roku 1991. Vyhráva Lech Wałęsa, účastník Okrúhleho stola, symptomaticky ale, postupom času stále silnejší odporca hrubej čiary, tou dobou podporovaný jej radikálnymi odporcami bratmi

³³ uznané zákonom z roku 1991 za nepremlčateľné – v prípade Humera sa jedná o umučenie politického väzňa Tadeusza Łabędzkiego

³⁴ *Rzeczpospolita - Archiwum* [online]. 2011 [cit. 2011-01-30]. [Http://new-arch.rp.pl/](http://new-arch.rp.pl/). Dostupné z WWW: <http://new-arch.rp.pl/artukul/361213_Zmarl_Adam_Humer.html>.

³⁵ Walicki, *Transitional Justice*, str. 191

³⁶ V podobnom kontexte o dekomunizácii ako inštrumente k získaniu popularity hovorí aj nemecká historička Christian Brenner. HUDALLA, Anneke. Nemluvme o totalitarismu : rozhovor s Christiane Brennerovou. *Respekt*. 26.9.2010, 39

Kaczyński. Paradoxne, proklamovaný antikomunizmus sa neskôr stane dôvodom na roztržku a predmetom politickej súťaže aj medzi týmito spojencami z roku 1991.

Na rozdiel od občanov (politikov), štátne inštitúcie nemohli byť v otázke vyrovnania sa z minulosťou posudzované logikou hrubej čiary - vše objímajúcej amnestie, generálneho pardonu bez akýchkoľvek nutných zmien vo fungovaní. Pre prechod k demokracii bola úplne logicky nutná zreformovaná štruktúra štátnych inštitúcií, pričom kľúčovým k reforme sa javilo súdnictvo, ktoré malo v minulom období blízke a viditeľné väzby k SB³⁷. Tak ako v iných krajinách sovietskeho bloku boli až na pár výnimiek komunistickí sudcovia a žalobcovia poslušnými nástrojmi represívneho aparátu, často krát zadržujúcim oponentov režimu bez zákonných dôvodov, organizujúcim zmanipulované verejné procesy s dopredu daným výsledkom, a napokon posielajúcim tisícky občanov do väzenia kvôli ich politickým názorom. Čo sa týka otázky kontinuity odborného personálu poľských súdov, nemajúc lustrační model, Poľsko volí netradičný spôsob na určenie ktorí sudcovia a žalobcovia by mohli pokračovať v kariére i po roku 1989. Tento model spočíval v oslobodení tých minulosťou „poškvrnených“ osôb, ktoré sa priznajú k svojim „zločinom“ akokoľvek špinavé by boli. Priznania neboli verejné, ale písomné, sudcovia a zástupcovia museli takto opísať svoje aktivity počas trvania PRL. Ak Ministerstvo spravodlivosti usúdilo, že deklarácia nebola pravdivá, postihnutý mohol prísť o funkciu.

Nespornou výhodou tohto modelu boli nízke náklady vynaložené na takúto očistu súdnictva. Na druhej strane ak dotýčny porušil ľudské práva bol z hľadiska Ministerstva beztrestný a teda mohol pokračovať v kariére, stačilo ak ich popísal v písomnom priznaní. Podľa štatistík Ministerstva a Sejmu len okolo 10 percent³⁸ žalobcov bolo prepustených, napriek všeobecnej mienke o omnoho intenzívnejšej spolupráci súdnictva s komunistickou tajnou službou.

³⁷ STAN, Lavinia, et al. *Transitional Justice in Eastern Europe and the Former Soviet Union : Reckoning with the communist past*. 1st ed. Abingdon : Routledge, 2009. 307 s., str 80

³⁸ Ibid. Str. 81

1.3 Postupný prechod k radikálnej lustrácii

Z hľadiska iných pokusov o vyrovnanie sa s komunistickou minulosťou legislatívnou cestou, je zaujímavý v Poľsku (podobne ako v ČR) rozpor medzi rétorikou politických síl deklarujúcich sa ako antikomunistické (obvykle v období volieb) a skutočne nastolenými zmenami po ich prístúpení k moci. Je otázne či (ako v prípade očisty súdництва) ide o rozpor medzi ideológiou (nastolujúcou jasné požiadavky a volajúcou po okamžitých riešeniach – v tomto prípade antikomunizmom) a reálnou politikou, majúcou vlastnú dynamiku presadzovania riešení. V skutočnosti je možnosť riešiť otázky minulosti normatívne sťažená jednak vzhľadom na zložitosť prijímania politických rozhodnutí, jednak vzhľadom na odlišné postavenie jednotlivých činiteľov systému – napríklad väčší diel zodpovednosti pracovníkov generálneho zastupiteľstva oproti zastupiteľstvám oblastným sťažujúci uplatnenie rovného prístupu pre všetkých postihnutých. Rovnako tak je na obtiaž už spomenutá prirodzená vlastnosť politikov využívať historické témy ako politikum pri mobilizácii voličov, pričom vôľa riešiť takto nastolené problémy je od začiatku len deklaratórna.

V prípade Poľska je takýmto prípadom volebné víťazstvo stredopravicovej koalície strán pod vedením premiéra Jana Olszewského. V kampani pred prvými demokratickými voľbami 27. Októbra 1991 odmietajúcich kompromis s komunistami a deklarujúcich sa ako zástancami radikálnej lustrácie. Vo februári časť poslancov predkladá návrh zákona odsudzujúci komunistický režim, napriek koalícnej väčšine, k jeho schváleniu nedôjde. V máji síce Sejm schvaľuje právnu normu prikazujúcu Ministrovi vnútra zverejniť mená všetkých spolupracujúcich s SB vyšších úradníkov a to od úrovne zastávanej funkcie od provinčného guvernéra a vyššie, jej realizácia však naráža na úskalia.

Poverenie ministerstva demaskovaním agentov medzi vysokými štátnymi úradníkmi má výhodu rýchleho dostup do archívov tajných služieb ktoré ministerstvu spravuje. Na druhej strane v osobe ministra, človeka dosadeného politickými stranami, sa celý proces stáva závislý na politickom činiteľovi, ktorý môže ovplyvňovať kvalitu aj kvantitu “prieskumu“. Takto z pôvodne rozumného záujmu aby vysokí štátni činitelia mali čistú minulosť sa celá otázka problematizuje a stáva politicky nebezpečnou.

Naviac úprava nepredpokladá možnosť apelácie, čím opäť politicky znevýhodňoval politikov opozície, ktorí nemohli využiť neformálne väzby na ministra pri jeho vypracovávaní. Chybou je i to že ministerstvo má na vypracovanie len týždňovú (!) lehotu čo je nevyhnutne zdrojom omylov³⁹.

Minister vnútra Macierewicz v súlade s poverením vlády predstavuje zoznam 64 vysokých štátnych úradníkov, vrátane Lecha Wałęsa a iných známych disidentov, ktorí podľa informácii ministerstva spolupracovali s SB. Zoznam, tzv. *Lista Macierewicza*, vyvolá verejný škandál, ktorý z veľkej miery spôsobí až neskorší pád Olsewského vlády. Sám Macierewicz má pochybnosti o legálnosti takéhoto kroku a v liste premiérovi Olsewskému píše: „(...) obraciam sa na Vás pán premiér aby ste sa obrátili na predsedu Najvyššieho súdu pána Profesora Adama Strzembosza. Ten ako predseda orgánu oprávneného do výkladu práva sa ukazuje ako najlepšou osobou do utvorenia nezávislej komisie posudzujúcej všetky pochybnosti spojené s návrhom zákona“⁴⁰

Pôvodne vládna iniciatíva je korigovaná poslancami, 23. Júla 1992. Sejm prijíma stanovisko, že len 10 osôb zo spomenutého zoznamu môže byť podozrievaných zo spolupráce a len šiesti z nich podpísali kompromitujúce materiály. Čeliac kritike zo všetkých strán Macierewicz priznáva, že niektoré z osoby zo zoznamu sa podľa dokumentov nikdy nestali spolupracovníkmi ale boli len neúspešnými kandidátmi spolupráce. Macierewicz si síce uvedomuje limitované možnosti svojho zoznamu ako právneho nástroja pre očistu verejného života, paradoxne však, namiesto ospravedlnenia sa osobám na zozname, vyzýva k tomu, aby samy „vyjavili pravdu“. Michnik odmieta spôsob akým boli informátori demaskovaní, porovnávajúc ho k „logike gilotíny“ ktorá skôr či neskôr bude požadovať krv všetkých zainteresovaných vrátane premiéra aj ministra vnútra.⁴¹

³⁹ Olsewského verziu udalosti možno nájsť v rozhovore BOGOMILSKA, Kaja . *Z Janem Olszewskim, w 1992 r. premierem rządu RP, rozmawia Piotr Jakucki* [online]. 2002 [cit. 2011-02-05]. [Http://www.naszawitryna.pl](http://www.naszawitryna.pl). Dostupné z WWW: <http://www.naszawitryna.pl/europa_461.html>. BOGOMILSKA, Kaja . *Z Janem Olszewskim, w 1992 r. premierem rządu RP, rozmawia Piotr Jakucki* [online]. 2002 [cit. 2011-02-05]. [Http://www.naszawitryna.pl](http://www.naszawitryna.pl). Dostupné z WWW: <http://www.naszawitryna.pl/europa_461.html>. Detailný opis pádu Olszewského vlády tu: <http://www.wprost.pl/ar/95651/Dluga-noc-teczek/>, politicky spracované podanie pádu Olszewského ako spiknutia kryptokomunistov zas http://www.wiadomosci24.pl/arttykul/15_rocznica_obalenia_rzadu_olszewskiego_29739.html

⁴⁰ *Wikipedia Wolna encyklopedia* [online]. 2011 [cit. 2011-01-30]. [Http://pl.wikipedia.org/](http://pl.wikipedia.org/). Dostupné z WWW: <http://pl.wikipedia.org/wiki/Antoni_Macierewicz>.

⁴¹ viac o Michnikovom pojatí v knihe *Miedzy panem a plebanem*, Krakow, Znak, 1995

Michnik pri hodnotení poľských divokých lustrácií používa pitoreskný pojem „*Ultras rewolucji moralnej*“ (ultras – fanatik). Takíto podľa Michnika nie sú poľským vynálezom, podobnosť nachádza pri rímskych diktátoroch ako Sulla, či francúzskych jakobínoch posielajúcich na gilotínu každého koho udali susedia. Obdobní sa vyskytli aj pri francúzskych konzervatívcoch pomstiacych sa v roku 1815 na bývalých republikánoch. V každej revolúcii, hovorí Michnik, „*prichádza k slovu dialektika umiernených aj radikálov. Tá prvá vyžaduje odvahu. Tá druhá je výsledkom rozochvenej identity, slabosti a duchovnej núdzy. Navyiac lajdáci, obludy a špinavci pôjdu za idealistom fanatikom ktorý má pocit že obsiahol absolútnu pravdu. Môže ním byť rovnako tak jakobín, bolševik ale aj cirkevný inkvizítor.*“ Toto je výrazna polemika Michnika nielen k lustráciám ale aj ku konzervatívne názoru, že za všetko zlo od Osvietenstva, Gulag až po Hirošimu môže Osvietenstvo. Ako pointuje Michnik ešte pred ním existovali spisy inkvizície. Jediným protielikom „*proti krvavým kúpeľom*“ (pochádzajúcim sprava či zľava) „*je zlátanina kompromisu a zdravého úsudku*“⁴²

Dôsledkom alebo skôr okolnosťou spojenou s *Listou Macierewicza* je napokon pád vlády. Deň pádu vlády Olszewského opísal Michnik ako "*najdramatickejší deň od časov zvrhnutia komunizmu v Polsku*".

4. júna 1992 ráno pošta doručuje do Sejmu obálky so zoznamom, onou *listą Macierewicza*, na ktorom minister vnútra umiestnil priezviská tajných spolupracovníkov komunistických tajných služieb. O hodinu neskôr prezident Lech Wałęsa prehlásil: „*Bola započatá v zrýchlenej procedúre takzvaná lustračná akcia. Informácie z archívov ministerstva boli povyberané účelovo. Podobný charakter má aj ich obsah. Nachádzajú sa v nich materiály vo veľkej časti umelo vyrobené. Takáto procedúra nemá oporu v zákone. Umožňuje politické vydieranie. Etické otázky spojené s celou takouto operáciou, majúce už v svojej podstate charakter manipulácie ponechám bez komentára.*“ Začatie lustrácii malo byť nátlakom na časť opozície aby podporila vládu. V tomto období totižto Olszewského vláda nemá väčšinu v Sejme, podporuje ho len menšinová koalícia (Porozumienie Centrum, ZChN, Porozumienie Ludowe). Premiér už počas dlhého obdobia ešte pred Macierewiczovou iniciatívou

⁴² ADAM KRZEMIŃSKI, Adam Krzemiński. *Polityka* [online]. 9.2.2008 [cit. 2011-01-30]. [Http://www.polityka.pl/](http://www.polityka.pl/). Dostupné z WWW: <<http://www.polityka.pl/kraj/244397,1,furie-polskie.read>>.

nemohol nájsť spôsob na rozšírenie počtu podporovateľov v Sejme. Podľa politológov (alebo príznačne prinajmenšom ich časti) bolo o konci vlády rozhodnuté najneskôr od mája 1992 roku. Už vtedy Unia Demokratyczna a liberáli podali návrh na vyslovenie nedôvery vláde, ktorý by bez problémov získal väčšinu.⁴³

Na druhej strane barikady stojaci Olszewski ripostuje Wałęsowi zotrúvajúc na svojom názore, lustrácia má podľa neho „*fundamentálny charakter*“ pre úplnú obnovu „*III Rzeczypospolitej*“. Prezident zoči voči neústupnému premiérovi sa rozhodne podporiť jeho odvolanie. Debaty nad zákonom sa umelo predlžujú len z dôvodu čo možno najdlhšie natiahnúť finálne hlasovanie o nedôvere vláde. Premiér Olszewski opätovne spája otázku svojho odvolania a teda ukončenia lustrácie s ohrozením bezpečnosti Poľska. Graduje líčenie stavu nebezpečenstva aj týmto vyhlásením: „*Národ musí vedieť, že nie náhodou práve vo chvíli kedy sa môžeme konečne odstrihnúť od komunistických pút, príde náhle návrh na odvolanie vlády.*“ K tejto myšlienke sa pripája aj poslanec Jaroslaw Kaczyński. „*musíme si konečne povedať, že žiadny normálny štát nemôže tolerovať agentov v svojich štruktúrach. A žiadne frázy to nezmenia.*“⁴⁴

Vláda je napokon ešte v nasledujú noc odvolaná. Dodnes oba politické tábory pripomínajú udalosti úplne rozdielne, pre Jaroslava Kaczyńského a jeho stranu Prawo i Sprawiedliwość je vláda Olszewského zvrhnutá práve z dôvodu, že jej protivníci („*komunisti a ich spojenci*“) sa obávajú zverejnenia priezvisk tajných spolupracovníkov SB. Táto udalosť je neustále pripomínaná nielen v rozhovoroch ale dokonca aj na špeciálnych konferenciách konaných z príležitosti výročia pádu Olszewského vlády.⁴⁵ . Postupom času je legenda o spriahnutí kryptokomunistov z radov bývalých disidentov obľúbeným slovným repertoárom bratov Kaczyńskich a ich radikálnych spojencov. Fakt, že samotné hlasovanie o nedôvere bolo na programe Sejmu aj bez Walesovho

⁴³ *Gazeta Wyborcza* [online]. 17.3.2010 [cit. 2011-01-30]. [Http://wyborcza.pl](http://wyborcza.pl). Dostupné z WWW: <<http://wyborcza.pl/1,75402,3647501.html#ixzz19ya9CB5C>>.

⁴⁴ *Ibid.*

⁴⁵ *Vid poznámka č.26, zápis z 15. výročia pády vlády Olszewského*

návrhu je opomínaný, odvolanie vlády je ich optikou nevyhnutne videné ako komplot liberálov a komunistov proti pravým dedičom Solidarity.⁴⁶

V tomto nasledujúcimi rokmi bohato živnom spore úplne zaniká otázka nakoľko bola reforma Macierewicza pripravená, alebo naozaj šlo len o politickú objednávku vlády snažiacej sa prinavrátiť jednotu pôvodnej aliancii stredopravice. Ak sám Macierewicz žiada počas príprav dokumentu žiada premiéra o zásah Súdu do prípravy dokumentov, je jednoduchšie prikloniť sa k téze, že nepripravená lustrácia je len zúfalým pokusom o znovuzískanie podpory pre kabinet Olszewského.

Za dozvuky parlamentných sporov môžeme brať rozhodnutie Ústavného Súdu z 19. júna 1992 kde konštatuje že lustračné rozhodnutie Macierewicza bolo neústavné a teda súd blokuje jeho ďalšiu implementáciu.

Levin konštatuje, že lustračné úsilie sa takto ocitlo skompromitované. Pre politické súboje zneužitie lustrácie ukázali, že v tomto prípade skôr ako o vyrovnanie s nespravodlivosťami *minulosti*, ich artikulácia ponúkla možnosť získavať politikom hlasy *v prítomnosti*. Neprekvapí, že i samotné rozhodnutie Ústavného súdu sa stane súčasťou tohto boja – podľa Kaczyńskich a ich aliantov spôsobuje 15 ročné zastavenie lustrácii, stopnutie možností bádania v spisoch IPN, ktoré (príznačne) bolo podľa vlastných slov zvrátené až ich politikou po parlamentnom víťazstve v roku 2005.

Po páde Olszewského vlády sa ďalší pravicový kabinet Hanny Suchockej venoval viac ekonomickým reformám, vyrovnanie s minulosťou i vzhľadom k predošlým neúspechom nepatrilo medzi priority. Po voľbách roku 1993 prichádza k moci SLD, lustrácia úplne mizne z parlamentu, nie však z verejného života ako takého. Medzi pravicovými intelektuálmi sa zaužíva termín „*ukradnutej revolúcie*“, hrubá čiara je symbolom pre nedostatok vôle odsúdiť komunistické chyby a zločiny. Pre vládnucu SLD je kľúčovým názor, že nikto nemôže byť súdení a odsudzovaní za to že bol zamestnancom alebo tajným spolupracovníkom tajných služieb keďže tieto štátne štruktúry boli v danej dobe legálnymi.

⁴⁶ Silným inštrumentom je aj po roku 2006 vo verejnej televízii vysielaný film *Nocna zmiana* (Nočná zmena) podávajúci pád Olszewského ako sprisahanie komunistov a ich tajných spojencov proti prvej antikomunistickej porevolučnej vláde.

Po z hľadiska lustrácii pokojnom období medzi rokmi 1993-95, prichádza lustračná aféra Jozefa Oleksyho (*sprawa Oleksego*). Tá začala príznačne pri trochu nečakanom odchode Lecha Wałęsy z politického života keď prehráva prezidentské voľby s Aleksandrom Kwaśniewskim. Tomuto ako kandidátovi SLD pri nástupe k moci má uškodiť informácia, že jeho politický kolega, v tej dobe premiér za SLD, Oleksy bol a stále je ruským špiónom. Wałęsa vyťahuje informáciu o Oleksym až v momente prehratej rivalizácie s Kwaśniewskim, pravdepodobne emotívne rozladený, ďalší priebeh aféry ukazuje, že Wałęsa sa opiera o pochybné zdroje. Parlamentom povolaná vyšetrovacia komisia mimo iného predvoláva aj bývalých disidentov Kuroña a Modzelewského, ktorí tvrdia, že dokumenty proti Oleksymu pripravil ten istý dôstojník tajnej služby, ktorý pracoval aj na dôkazovom materiály použitom proti nim v 80. rokoch. Oleksy pre podozrenie odstupuje z úradu premiéra. Rozhodnutie súdu príde až o 9 rokov po vypuknutí aféry, Oleksy je očistený v zmysle spolupráce so sovietskou rozviedkou, na druhej strane ho súd usvedčí z „*utajovania svojej spolupráce s vtedajšou poľskou vojenskou tajnou službou*“. Oleksy v 2004 odstupuje z poslaneckého mandátu, po jeho páde v 1996 je to už druhý závažný dôsledok tejto lustračnej aféry⁴⁷.

Ak to zhrnieme tak v roku 1996 odstupuje premiér Oleksy z úradu ako podozrivý zo spolupráce z KGB, intenzívnosť aféry si vyžaduje až vyhlásenie predčasných volieb. Naproti tomu rok 2004 a rozhodnutie lustračného súdu I. inštancie ukazujú, že Oleksy len zavádzal v otázke svojej spolupráce s vojenskou tajnou službou. Po potvrdení rozhodnutia súdom druhého stupňa (2005) však najvyšší Súd vyhovel Oleksyho kasačnej sťažnosti (2007) a zrušil predošlé rozhodnutia s tým, že Oleksy v lustračnej deklarácii nespomenul svoje angažmán pre vojenskú tajnú službu pretože bol uistený vtedajším šéfom vojenskej rozviedky, že služba vo vojenských tajných službách nepodlieha odtajneniu v lustračnom prehlásení⁴⁸.

Priebeh aféry ukázal akou krehkou a politický ľahko zneužitelnou témou môže byť spolupráca s tajnou službou. Na jednej strane sa Oleksy správal vyslovene

⁴⁷ STAN, Lavinia, et al. *Transitional Justice in Eastern Europe and the Former Soviet Union : Reckoning with the communist past*. 1st ed. Abingdon : Routledge, 2009. 307 s., str 82n.

⁴⁸ *Gazeta Wyborcza* [online]. 2010 [cit. 2011-01-30]. [Http://wyborcza.pl](http://wyborcza.pl). Dostupné z WWW: <<http://wyborcza.pl/1,76842,3888815.html>>.

v limitoch dobovej morálky – podľa výpovedí pred parlamentnou komisiou i súdom bolo angažmán členov komunistickej strany v tajných službách bežným, dokonca do určitej strany prestížnym správaním. Čo sa týka jeho spojenia s KGB, išlo predovšetkým o jeho kontakt s diplomatom Alganovom. Oleksy opisoval, že sa stretával s ruským diplomatom Alganovom (i po roku 1989) bez toho žeby vedel, o tom, že sa jedná o plukovníka KGB. Oleksyho obrana sa dá zhrnúť v postoji: *Ak som bol niečím vinný, je to len neopatrnosť*. Na druhej strane v obecnom vnímaní, to čo bolo normálne a akceptovateľné do roku 1989 (spolupráca s diplomatom bratského národa, nech už je z KGB alebo nie, vedomá alebo len spôsobená onou neopatrnosťou), je po tomto roku videné ako ohrozenie poľskej bezpečnosti. Faktom je, že kariéra Jozefa Oleksyho je dvakrát podstatne narušená (ak nie takmer umŕtvená) na základe formálne (súdmi ani parlamentnou komisiou) nepotvrdených domniek o jeho – v rámci dobového kontextu – vcelku banálnej kariéry pred rokom 1989. Do nového svetla stavia celú aféru odhalenie ruského publicistu Andrija Soldatova, ktorý v svojej knihe “*Nowa aristokracia*“ dotýkajúcej sa aktivít ruských tajných služieb po roku 1989 tvrdí, že obvinenie Oleksyho zo spolupráce z KGB malo v prvom rade spomaliť ak nie zastaviť integráciu Poľska do NATO poukázaním na hlbokú previazanosť vládnucích ľavicových politikov so starými štruktúrami.⁴⁹

Po prepuknutí Oleksyho aféry sa prezident Kwaśniewski ako bývalý člen komunistickej strany ospravedlnil všetkým ktorý boli poškodení komunistickým režimom a vyjadril túžbu ukončiť proces vyrovnávania sa s minulosťou. Naviac sa pokúsil pomôcť aférou postihnutým exkolegom z SLD vlastným návrhom lustračného zákona. Ten počítal s novo vytvorenou komisiou *Komisiou zaufania publicznego*. Parlament Kwaśniewského návrh odmieta ako príliš mäkký, vyčíta mu, že počíta len s lustráciou informátorov a nie aj agentov a už vôbec nebral do úvahy aktivity vedúcich činiteľov tajných služieb. Tlak politickej verejnosti pohoršenej dopadom predošlých afér spojených s neúplnou lustráciou (pád dvoch poľských vlád po roku 1989 v súvislosti s lustráciou) v spojení s v čerstvo prijatou rezolúciou č. 1096 parlamentného

⁴⁹ *Gazeta Wyborcza* [online]..2011 [cit. 2011-01-30]. [Http://wyborcza.pl](http://wyborcza.pl). Dostupné z WWW: <http://wyborcza.pl/Polityka/1,103835,8432104,Czy__Olin__mial_zatrzymac_NATO.html>.

zhromaždenia Rady Európy⁵⁰ o súlade lustrácie a dekomunizácie s demokratickým zriadením (prijatá 27.6.1996) zjednotili, ako s trpkosťou konštatuje v konzervatívnom *Tygodniku Powszechnom* bývalý zástupca šéfredaktora Rzeczpospolitej Jan Skorzyński, „prvýkrát od roku 1992 politicky tábor bývalej Solidarity do vytvorenia a prijatia lustračného zákona“⁵¹ Zákon sa odvoláva na spomenutú rezolúciu č. 1096 RE ktorá predpokladá pre lustráciu jednak, „lustrácie vedené jednotlivo a nie skupinovo, právo lustrovaného na obhajobu, možnosť lustrovaného odvolať sa proti výsledku lustrácie“.

Po schválení zákona v apríli 1997 (podporia ho všetky strany okrem SLD, Kwaśniewski zákon mimo prezentovaných výhrad podpisuje) predpokladá mimo iného vznik lustračného súdu zloženého z 21 sudcov, spresnenie inštitútu lustračného prehlásenia, určil lustračnému súdu povinnosť určovať súlad prehlásenia so skutočnosťou na základe archívov, názorov znalcov a svedectiev svedkov, lustrovaný má právo na advokáta, má možnosť odvolať sa proti rozhodnutiu súdu a možnosť kasácie na Najvyšší Súd, zloženie nepravdivého lustračného prehlásenia má mať za následok 10 ročný zákaz vykonávania verejných funkcií. Rovnako tak zákon určuje okruh osôb podliehajúcich lustrácii (prezident, kandidáti na prezidenta, kandidáti na poslancov, senátorov a vedúce miesta vo verejných médiách a štátnej správe, rovnako tak aj advokáti, sudcovia a prokurátori).⁵² Pre SLD je najväčším problémom tzv. definícia spolupráce, chýbajúci prístup verejností do archívov, nevylúčenie z lustrácie pracovníkov rozvedky a kontrarozvedky bývalého Ministerstva vnútra. Mimo toho SLD požaduje aby súd posudzoval eventuálnu spoluprácu na základe zákonom určeného dôkazu (napríklad vlastnoručne podpísané správy konfidenta, podpis prevzatia finančnej náhrady a pod.) naproti schválenému slobodnému určeniu súdu, ktoré dôkazy bude považovať za relevantné⁵³.

⁵⁰ *Ústav pamäti národa* [online]. 2010 [cit. 2011-01-31]. [Http://www.upn.gov.sk/data/pdf/rezolucia1096-1996.pdf](http://www.upn.gov.sk/data/pdf/rezolucia1096-1996.pdf). Dostupné z WWW: <<http://www.upn.gov.sk/data/pdf/rezolucia1096-1996.pdf>>.

⁵¹ SKÓRZYŃSKI, Jan. *Lustracja po polsku : Dlaczego poradzili sobie z tym Niemcy czy Czesi, a my nie możemy?* *Tygodnik Powszechny*. 2007, 22

⁵² Úplné znenie zákona na *Rzeczpospolita* [online]. 1997 [cit. 2011-01-30]. [Http://www.rzeczpospolita.pl/](http://www.rzeczpospolita.pl/). Dostupné z WWW: <<http://www.rzeczpospolita.pl/Wybory/info/lustr.html>>.

⁵³ KRUSZYŃSKI, Damian. *Historia swiata - inny portal historyczny* [online]. 2.2.2010 [cit. 2011-02-05]. [Http://historiaswiata.com.pl](http://historiaswiata.com.pl). Dostupné z WWW: <<http://historiaswiata.com.pl/wpis/131>>.

Podobne ako pri očiste súdництва i lustračný zákon z apríla 1997 počíta s penalizáciou spolupracovníkov tajných služieb a nie komunistickej strany. Rovnako tak zákon nevnaša retroaktivitu keďže neurčuje automatické sankcie za bývalú spoluprácu. Všetci volení úradníci od úradu provinčných guvernérov (*marszałek wojewodztwa*) až po prezidenta (plus spomínané skupiny právnych povolaní a zamestnanci verejných médií) musia predložiť písomné prehlásenie obsahujúce vyjadrenie k spolupráci z tajnými službami medzi rokmi 1944 až 1990.

Lustračný súd tak ako pri prokurátoroch a sudcoch len posudzuje akurátnosť vyjadrenia lustrovaného, pričom za spoluprácu sa nepovažuje ak lustrovaný len podpísal formálny súhlas so spoluprácou s SB ale spolupráca ako taká (materiálne hľadisko: písanie raportov, prijímanie odmien). Sankciou za nepresné alebo neúplné lustračné prehlásenie je pre nevolených štátnych úradníkov 10 roční zákaz vykonávania verejnej funkcie a opublikovanie ich mena v Štátnom vestníku. V prípade volených úradníkov neexistuje sankcia odstúpenia, je len na voličoch ako sa vyrovnajú s nezrovnalosťou vo výpovedi ním volených zástupcov. Naopak, tí ktorí svoju spoluprácu (plne) priznajú neprídu o svoju pozíciu (nevolení úradníci) a sú uchránení aj od verejného odsúdenia (volení úradníci). Lustrační súd mal mať prístup k archívom UOP a ministerstiev obrany a vnútra.⁵⁴

Podľa Levin bolo najväčšou prekážkou pre implementáciu zákona neochota sudcov pracovať na špeciálne (asymetricky) utvorenom Lustračnom súde. Aj keď sudcovia a prokurátori boli lustrovaní ako v postkomunistickom Poľsku úplne ako prví, len malá časť z nich bola nútená odísť z funkcie⁵⁵. Veľká väčšina sudcov teda bola kedysi súčasťou komunistického zriadenia, sami neochotný podieľať sa na implementácii - navyiac - kontroverzného lustračného zákona. Napriek pokusom o nájdenie zákonom stanovených 21 sudcov, na koniec len 11 súhlasilo s pracovným zaradením na Lustračnom súde.

Tygodnik Powszechny ako príčinu, ktorú zákonodarcami nemohli predvídať spomína mimo problémov s personálnym obsadením súdu aj tzv. „*hranie so zložkami*“ – pozdržovanie vydávania archívov orgánmi ministerstva vnútra alebo UOP. Nevyhnutná teda bola novelizácia lustračného zákona. 18.06.1998 ju prijíma parlament

⁵⁴ Ibid.

⁵⁵ vid' časť o reforme súdництва

hlasmi všetkých parlamentných strán mimo SLD. Mimo menších procedurálnych úprav určuje Varšavskému súdu II. stupňa prevzatie pôsobností Lustračného súdu, novo je aj v záujme urýchlenia procedúry vytvorený úrad *Rzecznika Interesu Publicznego*. Kwaśniewski následne spochybnil zákon na Ústavnom súde ten ale konštatuje ústavnosť zákona. Ústavný súd taktiež upresnil výklad pojmu „*spolupráca*“. Tá podľa neho spočíva jednak *v odovzdávaní informácii orgánom bezpečnosti, musí byť vedomá, tajná, spojená s operatívnym zbieraním informácii tajnými službami, musela vyústiť v konkrétny výsledok* – nestačila len dekláracia vôle spolupracovať.

Po neúspešnom pokuse minimalizovať i tak z implementáciou zaostávajúci zákon (zdlhavosť lustračnej procedúry) Kwaśniewski sa pokúša o jeho nahradenie svojou už raz zamietnutou víziou lustrácie. V roku 2001 (rok po opätovnom zvolení za prezidenta) predkladá novelizáciu značne limitujúcu doterajší priebeh lustrácie. Podľa Kwaśniewského mali byť vyňaté z pôsobnosti zákona osobností pracujúce pre rozvedku, kontrarozvedku a hraničnú stráž a to i napriek názoru historikov, že všetky zložky ministerstva vnútra fungovali ako represívny aparát a teda je nezmyselné vyčleňovať spomedzi nich “neškodné zložky“. Takisto podľa neho mala byť lustrovaná osoba dopredu upozornená žalobcom v prípade, že ten chystal proti lustrovanému súdny proces. Súd rovnako tak musel vydať jasné lustračné rozhodnutie a to buď vinný alebo nevinný a nemohol lustračný proces zastaviť pre nedostatok dôkazov (čo by pravdepodobne spôsobilo osvedčenie nevinný v takýchto prípadoch).

Kwasniewski v svojom návrhu definuje spoluprácu len a výhradne ako „*špionážnu aktivitu škodiacu cirkevným organizáciám, demokratickej opozícii, odborom alebo národným aspiráciám k suverenite*“. Takto by boli vyňaté zo zákona všetky osoby, ktorým by súd nedokázal činnosť proti takto konkrétne definovaným skupinám a hodnotám, čo problematizovalo zaradenie rutinne (všeobecne) fungujúcich agentov medzi spolupracovníkov. Parlamentná koalícia SLD a Strany práce (UP) bez problémov schvália pozmeňovací návrh Kwaśniewského.⁵⁶ Tie však – v Kwaśniewského prípade už druhý krát - zamietne Ústavný súd požiadany o prieskum poslancami pravicovej opozície.

⁵⁶ STAN, Lavinia, et al. *Transitional Justice in Eastern Europe and the Former Soviet Union : Reckoning with the communist past*. 1st ed. Abingdon : Routledge, 2009. 307 s., str 84n.

Lustračný súd ako taký postupuje veľmi pomaly. Do polovice roku 1999 podáva lustračné prehlásenie 23000 osôb, z toho 300 sa priznáva k spolupráci s tajnými službami. V súlade s lustračným zákonom sú prehlásenia najprv overované lustračným žalobcom, v prípade pochybnosti ich žalobca postúpi súdu na kontrolu. Lustračný žalobca Boguslaw Nizienski posielal len 7 prehlásení k súdu pretože podľa vlastných slov len tieto prípady mali nádej na jasný lustračný verdikt. Podľa novinárov takto Nizienski bude potrebovať „1333 rokov k overeniu všetkých prehlásení“.⁵⁷

Pomalosť celej procedúry ma mimo iného za následok to, že i keď lustračný súd obvinil niekoho z podania nepravdivého prehlásenia, nemalo to žiadny následok – dotyčná osoba už často krát dávno nevykonávala verejnú funkciu. Čo sa týka dopadov rozhodnutí Lustračného súdu na politický život krajiny, i tie sú rozporuplné. Súd skúmajúc lustračné prehlásenia prezidentských kandidátov Wałęsa a Kwaśniewského obidvoch vyvinil zo spolupráce. Ako však po výroku lustračného súdu lakonicky konštatuje Wałęsa, to že súd nenašiel dôkazy proti Kwaśniewskému nič neznamená, Kwaśniewski podľa neho nemusel nič podpisovať pretože jednoducho bol „jedním z nich“. Čo sa týka vlastnej spolupráce trpezivo zhodnotil dosah rozhodnutia Súdu výrokom: „*tí ktorí mi verili mi budú veriť nadalej, tí ktorí verili že som bol agentom tomu budú veriť ďalej tiež*“.⁵⁸

Rozhodnutia lustračného súdu - i keď ojedinelé - mali silný vplyv na politický život Poľska, časť politikov odstúpila po pozitívnom súdnom rozhodnutí (bývalý riaditeľ Wałęsovej prezidentskej kancelárie Tadeusz Kwiatkowski), časť odstúpila alebo ponúkla demisiu po tom čo sa priznali v prehlásení k spolupráci (Sławomir Wiatr, zmocnenec pre integráciu do EÚ). Niektorí ako minister vnútra Tomaszewski v roku 1999 odstupujú len na základe rozhodnutia lustračného prokurátora postúpiť ich prehlásenia súdu (tzn. pred samotným rozhodnutím súdu).

⁵⁷ Polish Deputy Minister Resigns before Lustration Verdict', *RFE/RL Newswire*, 8 Jún 1999. [cit. 2011-02-05]. Online. Dostupné z HTTP: <http://www.rferl.org/newswire/1999/07/080799.asp>

⁵⁸ STAN, Lavinia, et al. *Transitional Justice in Eastern Europe and the Former Soviet Union : Reckoning with the communist past*. 1st ed. Abingdon : Routledge, 2009. 307 s., str 85

Lustrácie v Poľsku mohli postupovať – i keď pomalým tempom – nebyť volebného víťazstva bratov Kaczyńskich v parlamentných aj prezidentských voľbách roku 2005. Pre Kaczyńskich bol doterajší priebeh lustrácii viac než neuspokojivý, lustrácia videná ich optikou prakticky neexistovala a teda bolo nutné ju oživiť. V súlade s touto predvolebnou rétorikou formulujú zákon podľa ktorého malo byť lustrácii podrobených až 700 000 osôb v 53 rôznych pracovných pozíciách, mimo iného učiteľa a novinári narodení po 1. Auguste 1972. Mimo značného rozšírenia okruhu lustrovaných sa mení aj kontrolné teleso – namiesto lustračného súdu je ním *Institutu Pamięci Narodowej*. Zákon by jednak ochromil (množstvom lustrovaných) už i tak veľmi pomalú lustračnú procedúru ale hlavne už od samého počiatku sa vyskytujú pochybnosti o jeho ústavnosti (lustrovanie osôb pôsobiacich mimo štátny sektor, poverenie správnej inštitúcie súdnou právomocou). Proti takejto lustrácii sa postavila naviac väčšina demokratických zástupcov niekdajšieho Okrúhleho stola⁵⁹. Tá je nakoniec uznaná rozhodnutím Ústavného súdu neústavnou. Po páde Kaczyńského vlády v roku 2007, koalícia PO-PSL deklaruje vôľu nepokračovať v lustrácii.

⁵⁹ Opis listu Bronislawa Geremka ktorý sa rozhodne nepodrobiť sa podľa neho nemorálnej lustrácii a je pripravený odovzdať mandát europoslancu v takomto prípade. GEREMEK, Bronisław. *Gazeta Wyborcza* [online]. 2.2.2010 [cit. 2011-01-31]. Wwww.gazeta.pl. Dostupné z WWW: <<http://wiadomosci.gazeta.pl/Wiadomosci/1,80708,4088581.html>>.

2. Česká republika

2.1 Desat' dní zo života ČSSR

V prípade Československa a politickej zmeny hovoríme taktiež o presune, teda situácii podobnej poľskej ceste k demokracii.. Vzhľadom na inú dynamiku vývoja však časť politológov odmieta zaradiť Československo do tej istej skupiny ako Poľsko⁶⁰. Tak či onak udalostí v Československu sú s tými poľskými z hľadiska konfliktu opozície a vládnej moci totožné (represia opozície, mierna liberalizácia režimu, čiastočná legalizácia opozície, strata kontroly nad situáciou zo strany vlády, posilnenie postavenia opozície, politické jednania medzi dvoma skupinami, dohoda o - postupnom - presune právomocí). Podstatným rozdielom je časový horizont, ktorý najlepšie vystihol v svojej maxime v sídle Občanského fóra Timothy Garton Ash⁶¹: „*Polsku to trvalo d'esať rokov, Maďarsku desať mesiacov, Východnému Nemecku týždňov: Československu to možno bude trvať desať dní!*“ Autori Východu⁶² hovoria o Československom roku 1989 ako o „*rýchlej revolúcii*“.

Rýchlosť ktorú vyjadruje oných notoricky známych 10 dní medzi 17 novembrom a 27. novembrom (dátum generálneho štrajku) pôsobí vskutku kontrastne k statickým 20 rokom československej normalizácie. Táto predstavuje opanovanie kontroly komunistickej strany nad všetkými oblasťami života obyvateľov. Konkrétne: masové čistky a represie, tesne po šesťdesiatom ôsmom dobrovoľná a masová emigrácia. Začiatkom sedemdesiatych rokov dáva režim občanom svojráznu ponuku – materiálny dostatok za rezignáciu z politických slobôd. Atmosféru pasivity sa pokúša zlomiť pomerne (v porovnaní s Poľskom až smiešne malá) skupina opozície. Deklaráciu *Charty 77* podpisuje len 242 osôb, v momente pádu komunizmu je počet signatárov na čísle 1898. Spoločnosť je ľahostajná i k silnejúcim represiam, na prelome 70. a 80. rokov je mnoho členov opozície (disentu a podzemia) vo väzení alebo vo väzbe, časť

⁶⁰ KUBÁT, Michal. *Postkomunismus a demokracie : Politika ve středovýchodní Evropě*. Vyd. 1. Praha : Dokořán, s.r.o., 2003. 125 s., str.15

⁶¹ ASH, Timothy Garton. *Rok zářků : Svědectví o revoluci roku 1989 ve Varšavě, Budapešti, Berlíně a Praze*. Praha - Lytomyšl : Paseka, 2009. 134 s., str. 63

⁶² VYKOUKAL, Jiří, et al. *Východ : Vznik, vývoj a rozpad sovětského bloku 1944 - 1989*. Vyd. 1. Praha : Libri, 2000. 860 s., str. 717

najvýznamnejších aktivistov nútená pod vyhrážkami násilia alebo aj priamym násilím k emigrácii.

Aktivisti *Charty* a *VONSu* (*Výbor na obranu nespravedlivě stíhaných*) vítajú udalosti v Poľsku, vznik *Solidarity* je tiež silným impulzom. Inak je však najlepším symbolom neexistujúcej súvislosti medzi rušnými poľskými rokmi *Solidarity* a československou pasivitou ranných 80 rokov mlčanie drvivej väčšiny spoločnosti k Jaruzelského vojnovému stavu v roku 1981.

Oživenie činnosti opozície prináša až rok 1988. Je to rok vzniku nových opozičných skupín ako *Demokratická iniciatíva*, *Československý helsinský výbor*, *České děti*, *Hnutí za občanskou svobodu*, *Mírový klub Johna Lennona* a iné. Takéto formovanie názorovej opozície už nezahŕňa len úzku skupinu obyvateľov ale s leitmotívom ukončenia marazmu a oživenia spoločnosti prepája rôzne názorové centrá. Čiastočná liberalizácia v Poľsku a porovnanie s gulášovým optimizmom je tiež významným motorom nespokojnosti.

Spomenutia hodné (i z hľadiska neskoršej reflexie komunizmu) je skutočnosť, že väčšina aktivít vzniká v českej časti spoločnej republiky, slovenská občianska opozícia je značne slabšia, na druhej strane aktívnou tu je podzemná katolícka cirkev. Práve katolícki aktivisti organizujú tzv. *sviečkovú demonštráciu* v centre Bratislavy, témou je náboženská sloboda, odozva je niekoľko tisíc demonštrantov vo finále rozohnaných požiarnickými striekačkami. Ďalšie manifestácie sa konajú v Prahe k 20. výročiu invázie vojsk Varšavskej zmluvy a potom 28. októbra v deň národného sviatku, 10. decembra dokonca povolené zhromaždenie na Škroupovom námestí pri príležitosti Dňa ľudských práv a štátnej návštevy prezidenta Mitteranda.

V januári 1989 je výročie upálenia Jana Palacha, na výzvu opozície vychádzajú do ulíc tisícky protestujúcich. Po tomto takzvanom „*Palachovom týždni*“ (15 až 21. január) dochádza k zosilneniu represii zo strany režimu: organizátori *týždňa* sú odsúdení na niekoľko mesiacov väzenia. Následne odpoveďou je otvorený protest stoviek osobností československej kultúry, kardinál Tomášek vystúpi s kritikou štátnej represie, je hneď premiérom Adamcom obvinený z podpory nelegálnych skupín. Režim prijíma tzv. *pendrekové zákony* ktoré umožňujú polícii širšie možnosti pri potlačovaní neschválených demonštrácií.

Celkové oživenie však neznamená zásadný prelom v (ťažko merateľnej) ale pre revolúcie kľúčovej „*spoločenskej atmosfére*“. Síce počas pár mesiacov podpisuje vyše 40 tisíc občanov petíciu Charty *Několik vět*, na druhej strane však manifestácie k 21. augustu a 28. októbru 1989 nevedú k celospoločenskej odozve. Pre pozorovateľov z vonku situácia vyzerá tak, že napriek zmenám v Poľsku a Maďarsku a dokonca aj pomalému rozbehu revolúcie v NDR, režim v Československu zvláda stabilizovať svoju pozíciu. Svoj postoj k reformám v zahraničí dáva establishment počas celého roka 89 jasne najavo pozvánkami predstaviteľov konzervatívnych režimov – 3. februára Jan Fojtík navštevuje NDR, 20 apríla na oplátku do Prahy prichádza Otto Reinhold z Akadémie spoločenských vied pri SED. 17. mája navštevuje Prahu Nicolae Ceaucescu.⁶³

Naviac československí komunisti dávajú okázalo najavo, že pri akomkoľvek narušení stability sa hodlajú inšpirovať čínskou cestou⁶⁴, federálny minister obrany Václavík za týmto účelom podnikne služobnú cestu do Číny, demonštrantom v Prahe je adresovaný slogan „*republiku si rozvracet nenecháme*“. Režim ako taký je i v októbri 1989 nepochybne natoľko pri sile, že môže potlačiť akúkoľvek protestnú akciu v Prahe aj v iných mestách⁶⁵. Na druhej strane však zásahy nič neriešil a v kontexte regiónu vyzerajú až komicky (bezmoc zvýraznená zúrivou reakciou *Rudého práva* na už oficiálne návštevy predstaviteľov Solidarity ako zástupcov poľskej vlády).

Situácia sa začala meniť začiatkom jesene 1989 kedy Pražania zažívajú inváziu tisícky obyvateľov NDR na západonemeckú ambasádu. K 5. novembru prešlo cez Československo do západného Nemecka 15 tisíc obyvateľov NDR. Konečne dochádza aj ku kritike z vnútra komunistickej strany: na zjazde socialistickej mládeže 9. novembra jej predseda Mohorita hovorí o neschopnosti strany riešiť spoločenskú krízu. Podľa niektorých zahraničných zdrojov⁶⁶ v tej dobe už KSČ obdržalo podobné varovanie ako svojho času Živkov v Bulharsku: ďalšie zdržovanie nutných reforiem povedie k situácii podobnej tej v NDR, protesty verejnosti komunistov zvrhnú. 14.

⁶³ VYKOUKAL, Jiří, et al. *Východ : Vznik, vývoj a rozpad sovětského bloku 1944 - 1989*. Vyd. 1. Praha : Libri, 2000. 860 s., str. 718

⁶⁴ násilné potlačenie manifestácie na námestí Nebeského pokoja

⁶⁵ VYKOUKAL, Jiří, et al. *Východ : Vznik, vývoj a rozpad sovětského bloku 1944 - 1989*. Vyd. 1. Praha : Libri, 2000. 860 s., str. 720

⁶⁶ Ibid. 723

novembra premiér Adamec prvýkrát otvorene napáda Jakešovu koncepciu reformy ako zmenu len „kozmetického charakteru“, vzápätí je za to napadnutí Biřakom, ako človek, ktorý sa tvári „akoby sa v ČSSR za posledných 40 rokov nič pozitívneho nestalo“. Pre situáciu príznačne, odborárska *Práce* publikuje Adamcov prejav v plnom znení, *Rudé právo* kritickú pasáž vypúšťa.

17. novembra je po dlhých priesťahoch povolená manifestácia k pripomienke 50. výročia nacistického zásahu proti českým vysokým školám a k pamiatke Jana Opletala. Zhromaždenie má pomerne veľkú niekoľko desaťtisícovú účasť a postupne sa mení na v protestný pochod.⁶⁷ V centre mesta je zmlátených desiatky osôb, ešte v priebehu protestu sa rozšíri informácia o zabitom študentovi. Táto fáma⁶⁸ sa stane katalyzátorom ďalších protestov, začína zamatová revolúcia.

18. novembra je vyhlásený sedemdnňový študentský štrajk. Štrajkujúci požadujú jednak trest zodpovedných za brutálny zákrok, jednak začiatok rokovaní medzi vládou a občanmi. Tí sú študentmi vzývaní do generálneho štrajku. Protest sa postupne šíri do miest mimo Prahu, 19. Novembra vzniká *študentský štrajkový výbor* taktiež hlavná štruktúra sametovej revolúcie – *Občanské fórum* na čele s Václavom Havlom a o deň neskôr *Verejnost' proti násiliu* v Bratislave. Obe organizácie odohrajú kľúčovú rolu nielen počas revolúcie, ale stanú sa vedúcimi politickými silami aj po úpadku komunizmu. 20. novembra protestuje v Prahe už 200 tisíc osôb, ďalších 40 tisíc v Brne, menšie zhromaždenia sa schádzajú v Bratislave a Ostrave. O deň neskôr premiér Adamec prijíma predstaviteľov OF, zdôrazňuje pri ich prijatí, že predmetom jednaní nemôže byť zmena prezidenta ani režimu. V tejto situácii dochádza k výbuchu nespokojnosti, opozícia podporí študentskú výzvu ku generálnemu štrajku, ktorý sa má konať 27. Novembra.

Revolučná nálada sa pomaly prelieva aj do štátnej televízie, prejav ministra obrany ani uvedenie armády do stavu pohotovosti nemajú požadovaný odstrašujúci efekt. 24. novembra odstupuje počas konania pléna Ústredného výboru KSČ celé vedenie strany na čele s generálnym tajomníkom Milošom Jakešom. ÚV taktiež vyjadruje všeobecnú zhodu k hospodárskym reformám. 26. novembra na demonštráciu

⁶⁷ Podľa svedkov je bodom zlomu pokračovanie pochodu z Vyšehradu smerom do centra, pochod bol povolený len po Vyšehrad

⁶⁸ prevzatá Východoeurópskou informačnou agentúrou a následne zahraničnou tlačou

na Letenské pláni prichádza až 800 tisíc protestujúcich, debakel utrpí premiér Adamec so svojim umiernením prejavom, naopak, zhromaždení dav aplauduje Dubčekovi a Havlovi.

Večer v televízii vystúpi nový generálny sekretár KSČ Urbánek, apeluje na výstavbu socializmu bez chýb. V ten istý večer prvýkrát vystúpi v televízii i Václav Havel. Predstavitelia OF žiadajú rekonštrukciu vlády, rozhovory majú pokračovať po generálnom štrajku. Na tom je premiér Adamec opäť vypískaný, dav skanduje pri jeho vystúpení „demisia“, režim stráca politickú i masovú schopnosť čeliť masovým prejavom nespokojnosti, zlyhávajú všetky tradičné centrá moci. KSČ už nemá v rukách médiá, v pôvodne jednotnej *Národnej fronte* sa od nej distancujú bývalí politický partneri (*Československá strana socialistická* a *Československá strana lidová*), členská základňa sa búri proti vedeniu, *Lidové milice*, armáda a *Verejná aj Státní bezpečnost* do určitej miery blokované aj sovietským záujmom nepripustiť masakry už do diania nezasahujú.

Nádej niektorých vládnych a možno aj reformovaných komunistov (odstavených po roku 68), že sametová revolúcia bude viesť k dovtedy úplne nemysliteľnej revízii augusta 1968, sa vzhľadom na rýchle tempo diania nemôže naplniť. Reforma komunizmu je z hľadiska hlavne mladších ľudí v podstate neuskutočniteľným archaizmom.

Počas rozhovorov s vládnu mocou, 28. Novembra Václav Havel vedomý si podpory masívnych protestov predstavuje okruh nových požiadaviek, vrátane demisie vlády a zmeny ústavy. Keďže vláda s niektorými požiadavkami nesúhlasila (hlavne demisia prezidenta a premiéra) študenti predlžujú nátlakový štrajk. V tejto fázi sa však hlavné ťažisko revolúcie presúva z ulíc a námestí do škôl, fabrík a politických kabinetov kde sú prejednávané detaily požadovaných reforiem. 29. novembra Federálne zhromaždenie odstránilo z ústavy článok o vedúcej role komunistickej strany, *Národnej fronty* a ideovom monopole marxizmu-leninizmu. Taktiež zriadilo komisiu na vyšetrovanie udalostí na Národní třídě. Do konca roku potom prešla parlamentom ešte legislatíva umožňujúca kooptáciu nových poslancov a upravujúca voľbu prezidenta s novelizovaným textom prezidentskej prísahy.

Komunisti ako politická dominanta sú síce odpísaní, ale stále sa snažia zachovať si čo najviac zo svojich mocenských pozícií. Podľa dohôd z opozíciou premiér Adamec

menuje 3 decembra novú vládu, ale keďže nekomunistov je v nej len 6 z celkového počtu 21, *Občanské fórum* ju odmieta. Adamec podáva 7. decembra demisiu, jeho vláda však ešte predtým odsudzuje inváziu a okupáciu z roku 1968 a oznamuje úmysel zahájiť jednanie o stiahnutie sovietskych vojsk z Československa. Čeliac hrozbe pokračovania generálneho štrajku, prezident Husák menuje novú koaličnú vládu komunistu Čalfy s väčšinou nekomunistických ministrov.

Hneď po menovaní vlády Husák odstupuje z funkcie prezidenta čím KSČ stráca poslednú mocenskú poistku. Jednomyselnú voľbu nového prezidenta Václava Havla podporia 29. decembra aj komunistickí poslanci – ide o symbolické zavírenie nezvykle rýchleho presunu moci. V prvých slobodných parlamentných voľbách vyhráva OF v českej časti federácie a VPN v slovenskej. Ešte predtým sa mení štátna symbolika a názov oboch štátov (*Česká a Slovenská republika* – bez prívlastku socialistická).

2.2 Od tolerancie k divokej lustrácii

Prístup Českej republiky (ČSFR do roku 1993) pri vyrovnávaní sa z minulosťou je oveľa bližší nemeckému „*stíhaj a potrestaj*“ ako k poľskému (alebo pôvodne poľskému) „*odpusť a zabudni*“. ČSFR so svojim lustračným zákonom z roku 1991 bola pionierom medzi postkomunistickými krajinami. Ráznosť československej lustrácie je dôsledkom troch obecne akademicky uznávaných faktorov určujúcich ako ten ktorý štát pristupuje k tranzitívnej justícii.

Faktormi sú charakter komunistického režimu, typ tranzície a napokon postavenie bývalých komunistov a ich niekdajšej opozície v novo utvorenom režime. Čo sa týka prvého faktoru, Husákovský normalizačný režim (pookupačný, Sovietským modelom silne inšpirovaný model po roku 1969) býva historikmi používaný ako dobrý príklad represívneho a ideologicky nepružného „*byrokratického autoritárstva*“.⁶⁹ Represia socialistického ČSSR neumožňuje jeho obyvateľom artikulovať vlastné (k režimu alternatívne názory, postoje) a to buďto prostredníctvom disentu (ktorý je takmer nulový v porovnaní s Poľskom) naviac masívne prenasledovaný (napr. *Akce Asanace*) alebo cez emigráciu.

⁶⁹ VYKOUKAL, Jiří, et al. *Východ : Vznik, vývoj a rozpad sovětského bloku 1944 - 1989*. Vyd. 1. Praha : Libri, 2000. 860 s., str. 718

Túto situáciu opisuje profesorka medzinárodných štúdií na Macalester College Nadya Nedelsky⁷⁰ ako „stav tlakového hrnca, neustále gradujúceho hnev obyvateľstva, ktoré sa po páde režimu nevyhnutne prikláňa k podpore striktného tranzitívneho modelu“. Husákovský komunizmus až do svojho úplného konca okázale ignorujúci reformné vlny v socialistickom Poľsku a Maďarsku bol vo výnimočne slabej pozícii postaviť sa na odpor protestom postihujúcim v tej dobe celú stredovýchodnú Európu. Po spočiatku neškodnej (a potlačenej) študentskej manifestácii 17.novembra 1989 ústia udalosti do prekvapivo rýchlo zvolaného, niekoľko miliónového generálneho štrajku 27. novembra. Československí komunisti neboli zďaleka v situácii ich poľských pendantov pri dohodách *Okrúhleho stola* podpísaných s lídrami poľskej Solidarity.

Podľa tranzitívnych teórií teda niekdajšie komunistické elity nemohli dúfať v „odpustenie a zabudnutie“, navyiac ak (na rozdiel od diania napríklad v Rumunsku), prvé demokratické voľby znamenali nástup disidentmi vedených strán (*Občanské fórum* a *Verejnost' proti násiliu*). Takto modelovaná situácia (splnené všetky tri podmienky pre „trestajúci“ prechod k demokracii) teda logicky vyúsťuje k prijatiu striktného lustračného zákona Federálnym zhromaždením novo ustanovenej ČSFR.

Napriek skorému prijatiu lustračného zákona (a ako bolo načrtnuté išlo skôr o jeho tvrdšiu variantu) sa ani Česká republika (Československo) nevyhlo obdobiu divokej lustrácie. Prípad nie nepodobný divokej lustrácii Macierewicza je takzvaný *fond Z* alebo aféra *Sachergate*.

Minister vnútra Richard Sacher, ktorého už zvolenie vyvolávalo v kruhoch Občianskeho Fóra isté rozpaky⁷¹ podľa historika Pavla Žáčka získal dôveru prezidenta Havla. „*Na Hrad přinášel Sacher prezidentu Havlovi a jeho poradcům různé archivní spisy, týkající se mimo jiné ústavních činitelů. Sacher budil věrohodný dojem, že se*

⁷⁰ NEDELSKY, Nadya. *Transitional Justice in Eastern Europe and the Former Soviet Union : Reckoning with the communist past*. 1st ed. Abingdon : Routledge, 2009. Czechoslovakia And The Czech and Slovak Republics, s. 307. Str. 37

⁷¹ PITHART, Petr. Sedmnáctý listopad v ponorné řece českých dějin. : Devětaosmdesátý. Vzpomínky a přemýšlení. Ukázky z knihy.. *Vita Nostra Revue*. 2009, 4, s. 72-92. Dostupný také z WWW: <<http://www.lf3.cuni.cz/miranda2/export/sites/www.lf3.cuni.cz/cs/fakulta/casopisy/vnr/2009/vnr4-09.pdf>>.

*profesionálně a nestranně snaží rozkrýt složitou mocenskou pavučinu“.*⁷² 21. mája 1990 sa federálna vláda zaoberá požiadavkou politických strán na preverenie kandidátov do Parlamentu. Vláda s previerkou vyslovuje súhlas, jej podmienkou je ale súhlas kandidáta a zároveň výsledok previerky má byť odovzdaný len vedeniu strany, ktorá o previerku zažiadala. Minister Sacher sa oficiálne chová k previerkam zdržanlivo, na tlačovej konferencii materskej KDU-ČSL prehlási, že osobne je proti lustráciám (uvedomujúc si ich možné následky), keďže však o nich rozhodla vláda, jeho rezort ich uskutoční. Kandidáti bez dôvery strany (po pozitívnej lustrácii) môžu odstúpiť z kandidátky, bez udania dôvodu, inak im ale hrozí odvolanie. „*Vytrvávání až do poslední chvíle odhalení je nutno pokládat za nesolidní jednání, a není proto třeba chránit takového jedince před důsledky veřejného skandálu,*“ prehlasuje Sacher⁷³.

Dôsledky tohto vývoja v politickej rovine viedli až k medializácii dvoch afér (Josefa Bartončíka a Jána Budaja⁷⁴). Súčasne podľa Žáčka dochádza k hrubému zásahu do evidencii StB: ľudia ktorých operatívna dokumentácia bola v apríli 1990 uložená do zvláštnej časti „*fondy Z*“, boli fakticky vylúčení z lustrácii.

Podľa Žáčka Sacher mal prístup už začiatkom roka 1990 k informáciám o tom, že Josef Bartončík by mohol byť agentom (čo je v rozpore s ním proklamovanou neochotou púšťať sa do lustrácii). Taktiež sa nedá vylúčiť, že Sacher o svojich zisteniach informuje istý okruh politikov vrátane prezidenta. A napokon, podľa Žáčka sa nedá vylúčiť ani skutočnosť, že podobné informácie ako Sacher získava z podnetu predsedu Federálneho zhromaždenia Dubčeka a iných činiteľov aj šéf kontrarozvedky plk. Zdeněk Formánek. Takto sa voľné nakladanie s archívami StB môže stať súčasťou

⁷² ŽÁČEK, Pavel. *Lidové Noviny online* [online]. 15.11.2007 [cit. 2011-01-30]. Wwww.lidokvy.cz. Dostupné z WWW: <http://www.lidovky.cz/tajemny-prizrak-sachergate-dfm-/ln_redakce.asp?c=A071115_100912_ln_cteni_nev>.

⁷³ Ibid.

⁷⁴ Podľa historika Jiřího Suka v prípade Jana Budaja ide o klasický prípad „očiernovania bez možnosti domnelých agentov obhájiť sa. Suk poukazuje na fakt, že Budaj podľa všetkého s StB nespolupracoval, len formálne podpísal spoluprácu kvôli vráteniu cestovného pasu, naopak hodnotí ho ako aktívneho protirežimového aktivistu. Budajova domnelá spolupráca stála za významným utlmením jeho sľubne vyzerajúcej politickej kariéry. SPURNÝ, Jaroslav. Hon na agenty byl omyl. : S historikem Jiřím Sukem o neormalizaci, Žáčkově ústavu a původu kabaretního slova totáč.. *Respekt*. 1. února 2010, 5, s. 40-43.

súperenia (a teda určite nie snahy o očistenie verejného života) medzi ministerstvom a tajnou službou.⁷⁵

Naviac, či už bez Sacherovho vedomia alebo s (sám Sacher bol neskôr pozitívne lustrovaný ako agent vojenskej rozvedky čo pre niektorých publicistov – podobne ako v prípade *aféry Oleksy* v Poľsku je dôkazom vyšších mocenských hier s problematikou lustrácie⁷⁶), podľa niektorých svedkov dochádza k tomu, že časť zložiek sa dostane do rúk ľudí vydierajúcich nové elity ich vlastnou minulosťou - a to napríklad zložkami StB obsahujúcimi informácie osobného charakteru – informácie o manželských neverách, zdravotnom stave a pod.⁷⁷ Sacher je nútený odstúpiť v polovici roku 1991, škandál s divokou lustráciou spolu s inými škandálmi (zmiznutie zložiek StB z vládnej vily na Slovensku), vedie k logickému požiadavku verejnosti o jej náhradu premyslenejším a legálnejším konceptom.

Druhým faktorom urýchľujúcim prijatie lustračného zákona podľa Nedelskej je všeobecne rozšírený názor, že kľúčové udalosti novembra 1989 boli súčasťou konšpirácie StB (divoká lustrácia Sachera je pre mnohých len ďalším z potvrdzujúcich dôkazov). Parlament preto zakladá vyšetrovaciu *Komisi FS pro objasnění událostí 17. listopadu 1989*⁷⁸

Podľa Petra Tomana, prvého hovorca komisie neskoršieho spoluautora lustračného zákona, toto vyšetrovanie umožnilo členom komisie bližšie sa zoznámiť so spôsobom akým si StB viedla záznamy, tieto odhalili účasť niektorých prominentných politikov na aktivitách tajnej služby. Komisia oboznámila parlament s týmto záverom, následne bola poverená overiť všetkých federálnych poslancov, ministrov a ich námestníkov v súvislosti s ich možnou spolupracou s StB. Komisia pri overovaní

⁷⁵ Úplná štúdia Žáčka o afére Sachergate: ŽÁČEK, Pavel. "Sachergate": první lustrační aféra : Nesnáze postkomunistické elity (nejen) se svazky Státní bezpečnosti. *Pamět a dějiny*. 2007, 1, s. 50-81.

⁷⁶ ŠUSTROVÁ, Petruška. *Neviditelný pes* [online]. 1.6.2007 [cit. 2011-01-30]. [Http://neviditelnypes.lidovky.cz/](http://neviditelnypes.lidovky.cz/). Dostupné z WWW: <http://neviditelnypes.lidovky.cz/politika-sacher-a-vacek-aneb-pozdni-odhaleni-fzi-/p_politika.asp?c=A070531_131633_p_politika_wag>.

⁷⁷ NEDELSKY, Nadya. *Transitional Justice in Eastern Europe and the Former Soviet Union : Reckoning with the communist past*. 1st ed. Abingdon : Routledge, 2009. Czechoslovakia And The Czech and Slovak Republics, s. 307. Str. 38

⁷⁸ ČSFR. Závěrečná zpráva vyšetřovací komise Federálního shromáždění pro objasnění událostí 17. listopadu 1989. In *Parlamentní knihovna 1990-92*. -, -, s. -. Dostupný také z WWW: <http://www.psp.cz/eknih/1990fs/tisky/t1236_01.htm>.

záznamov StB skúmala či osoba vedela o tom, že je považovaná za informátora, podpísala eventuálne správu alebo súhlas, bola menovaná vo viacej ako jednom dokumente. V prípadoch kedy sa Komisia zhodla jednohlasne, že poslanec Federálneho zhromaždenia spolupracoval s StB, mal do 15 dní odstúpiť. Podľa Tomana len malá časť poslancov využila túto možnosť (pričom mohli ako dôvod uviesť zdravotné a iné osobné dôvody). 22. marca 1991 Toman oboznamuje na zvláštnom (televíziou v priamom prenose vysielanom) zasadaní Federálneho zhromaždenia poslancov s výsledkami práce komisie – konkrétne nahlas číta mená, služobné čísla, kategóriu spolupráce, utajené mená a dobu spolupráce desiatich poslancov ktorí odmietli sami odstúpiť.⁷⁹

Vystúpenie Tomana má za následok rozličné reakcie. Zatiaľ čo časť politikov sa s ním stotožňuje (Rychetský – „*nevyhnutná čistka*“), druhá skupina Tomana kritizuje – poukazuje na nelegálnosť previerok (Jičínský), zníženie prestíže parlamentu (Dubček). Atmosféru vo vtedajšom parlamente opisuje vtedajší poslanec Daniel Kroupa takto: „*Já jsem v roce 1989 založil jednu malou politickou stranu, která na počátku 90. roku měla asi 80 členů. Jeden z těch členů se dostal k registru svazku a zjistil, že 20 z nich jsou agenti Státní bezpečnosti. Tou další zkušeností byl fakt, když se sestavovaly kandidátky Občanského fóra, kolik z těch kandidátů, jak vysoké procento při lustraci se ukázalo být tajnými spolupracovníky Státní bezpečnosti. Aby se Občanské fórum uchránilo, tak všichni nejenom prošli lustrací, ale všichni podepsali místopřísežné prohlášení, že nikdy nespolečovali se Státní bezpečností. Přesto při důkladných lustracích ve FS se mnozí z nich ukázali být tajnými spolupracovníky Státní bezpečnosti. Já tyto zážitky, tyto zkušenosti připomínám především proto, abychom si uvědomili, že v r. 1990, kdy jsme se radovali ze sametové revoluce, z toho, že proběhla změna režimu, aniž někomu bylo ukřivděno, aniž proti někomu bylo spácháno násilí, tak se najednou ukázalo, že přece jenom úřady státu, ale tehdy vlastně ani jiné úřady neexistovaly, protože ten komunistický režim dokázal všechno postátřit, byly plné desetitisíců příslušníků Státní bezpečnosti a jejich tajných spolupracovníků. Byly v rukou funkcionářů Komunistické strany, tzn. lidí, kteří ani v nejmenším neměli zájem na změně*

⁷⁹ NEDELSKY, Nadya. *Transitional Justice in Eastern Europe and the Former Soviet Union : Reckoning with the communist past*. 1st ed. Abingdon : Routledge, 2009. Czechoslovakia And The Czech and Slovak Republics, s. 307. Str. 44

režimu.⁸⁰ V tomto zmysle Kroupa podporuje činnosť Komisie, navrhnutie zákona ktorý má odstrániť provízorný charakter lustrácie je len logickým dôsledkom.

Kritici práce Komisie paradoxne nepožadujú ukončenie lustrácie ako takej – na rozdiel od Poľska odporcovia len požadujú zlegalizovanie celej procedúry (Nedelsky v tejto súvislosti odkazuje dokonca na *Rudé právo*).

2.3 Prvý lustračný zákon v postkomunistickom priestore

Federálne zhromaždenie prijíma zákon číslo 451/1991, známy ako Lustračný zákon. Zákon reprobuje verejné funkcie osobám, ktoré medzi 25 februárom 1948 (komunistický puč) a 17 novembrom 1989 boli príslušníkmi *Sboru národní bezpečnosti*, evidovaní v materiáloch *Státní bezpečnosti* ako rezident, agent, držiteľ prepožičaného bytu, držiteľ konšpiračného bytu, informátor alebo ideový spolupracovník *Státní bezpečnosti*.

Rovnako tak sa zákon vzťahuje na tajomníkov orgánov Komunistickej strany Československa alebo Komunistickej strany Slovenska od stupňa okresného alebo jemu na roveň postaveného výboru vyššie, členom predsedníctva týchto výborov, členom ústredného výboru Komunistickej strany Československa alebo ústredného výboru Komunistickej strany Slovenska, členom *Byra pro řízení stranické práce v českých zemích* alebo členom *Výboru pro řízení stranické práce v českých zemích*, s výnimkou pre členstvo v období 1. 1. 1968 do 1. 5. 1969.

Lustrácia sa vzťahuje aj na pracovníkov aparátov zmienených orgánov pokiaľ boli zaradení na úseku politického riadenia *Sboru národní bezpečnosti*, taktiež na príslušníkov *Lidových milicí*, členov akčného výboru *Národní fronty* po 25. 2. 1948, previerkových komisií po 25. 2. 1948 alebo previerkových a normalizačných komisií po 21. 8. 1968.

Poslednou kategóriou sú bývalí študenti niektorých politicky profilovaných škôl ako napr. *Vysoká škola Felixe Edmundoviče Dzeržinského*, *Vysoká škola ministerstva*

⁸⁰ KROUPA, Daniel. *Senátor Kroupa - osobní stránka : vystoupení v Senátu* [online]. 2001 [cit. 2011-01-30]. Http:// <http://www.danielkroupa.cz/senat.asp>

vnútra Zväzu sovietských socialistických republik pre príslušníkov Verejnej bezpečnosti.⁸¹

Všetky v zákone takto vymenované osoby nemohli počas nasledujúcich piatich rokov zamestnané v orgánoch štátnej správy a to buď na federálnej úrovni (ČSFR), alebo aj na úrovni národnej (Českej a Slovenskej republiky), v Československej armáde, vo Federálnej bezpečnostnej informačnej službe, Federálnom policajnom zbore, Sboru hradní policie, v Kancelárii prezidenta, Kancelárii Federálneho zhromaždenia, Kancelárii Českej národnej rady, Kancelárii Slovenskej národnej rady, Úradu vlády ČSFR, Úradu vlády ČR a SR, Kancelárii Ústavného súdu ČSFR, Kancelárii Ústavného súdu ČR a SR, Kancelárii Najvyššieho súdu ČSFR, Kancelárii Najvyššieho súdu ČR a SR, v prezídiu Československé akademie vied a v predsedníctvu Slovenské akademie vied, v Najvyššom správnom súde, v Československom, Českom a Slovenskom rozhlase, televízii, Československej tiskovej kancelárii ČR a SR, v štátnych podnikoch, organizáciách a akciových spoločnostiach so štátom ako väčšinovým akcionárom, v podnikoch zahraničného obchodu, štátnych fondoch, peňažných ústavoch a rozhlase a Státní bance československé, v úradoch územných samosprávnych celkov.⁸²

Podľa zákona zamestnanci a uchádzači o zamestnanie musia prejsť overovaním Ministerstva vnútra (pod sankciou prepustenia/neuzavretia pracovnej zmluvy). Osoby staršie ako 18 rokov majú právo nechať si svoju zložku preskúmať (§8 zákona), i keď zákon neumožňuje priamy náhľad. Zákon sa nevzťahuje na poslancov – pri tých sa po odhalení spolupráce s StB (alebo akoukoľvek inou reprobovanou činnosťou) predpokladá podobne ako v Poľsku možná sankcia zo strany voličov. Na druhej strane podľa §21 môžu predsedovia politických strán požiadať za seba alebo člena vedenia politickej strany (hnutia alebo združenia) po jeho písomnom súhlase Ministerstvo vnútra o vydanie lustračného osvedčenia. To isté platí pre vydavateľov periodickej tlače a prevádzateľov rozhlasového a televízneho vysielania, agentúrneho spravodajstva a audiovizuálnych programov, ktorí môžu požiadať o lustráciu ktoréhokoľvek pracovníka ktorý sa podieľa na „tvorbe myšlienkového obsahu“.⁸³

⁸¹ *Ústav pro studium totalitních režimů* [online]. 2011 [cit. 2011-01-30]. [Http://www.ustrcr.cz/data/](http://www.ustrcr.cz/data/). Dostupné z WWW: <<http://www.ustrcr.cz/data/pdf/normy/sb451-1991.pdf>>.

⁸² Ibid.

⁸³ Ibid.

Nedelsky sa pri hodnotení Československého lustračného zákona opiera aj o publikáciu Romana Davida *Lustration and Transitional Justice*. Ten pri skúmaní Československých lustrácií skúma parlamentné archívy v snahe identifikovať poslancami Federálneho zhromaždenia artikulované ciele Lustračného zákona, rovnako tak aj početnosť „výskytu“ jednotlivých cieľov pri ich prejavoch. Podľa Davida je najčastejšie artikulovaným cieľom (50% poslancov podporujúcich zákon) „*personálna diskontinuita a minimálna spravodlivosť*“.

Spravodlivosť ktorú mohli umožniť lustrácie je minimálna v tom zmysle, že nedochádza k stíhaniu krívd, zločinov (či už videné retroaktívne alebo nie) z minulého režimu ale len zabraňuje vplyvu takto lustrovaných osôb v režime novom. Dvadsať jeden percent poslancov vyjadrujúcich sa k zákonu hovorí o „*národnej a verejnej bezpečnosti*“, ktorá je podľa nich ohrozená, sieťami starých elít rovnako tak aj ich potenciálom byť ako spolupracovníci minulého režimu vydieraní. Ostatné hodnoty ktoré zmieňuje David sú: „*ochrana práv a nutnosť legálnej regulácie celého procesu*“, „*odhalenie pravdy*“ (obe 14% výpovedí poslancov), „*ochrana územnej integrity*“ a „*dôvera*“ (3% v oboch prípadoch).⁸⁴

Čo sa týka oponentov zákona, ich argumentácia je podľa parlamentných záznamov založená na troch hodnotách. 15% argumentuje, že zákonom dochádza k porušeniu ľudských práv, osobitne to porovnávajú s prehnane retribučným československým zákonodarstvom v období po skončení II svetovej vojny a k obdobiu mccarthysmu. 12,5% argumentuje tým, že zákon je motivovaný túžbou po pomste, nazývajú ho „*legálnym násilím*“, „*inkvizíciou*“ a „*nahrážkou za neschopnosť trestať komunistické zločiny*“.⁸⁵

Pri hodnotení lustračného zákona je zaujímavé skúmať názor osoby symbolizujúcej sametovú revolúciu a to Václava Havla. Obecne je hodnotený ako príklad špičkového (ak nie čelného) disidenta ktorý sa stavia proti lustračnému zákonu a lustráciám ako takým. Ako príklad takéhoto hodnotenia je možno uviesť metodický text

⁸⁴ NEDELSKY, Nadya. *Transitional Justice in Eastern Europe and the Former Soviet Union : Reckoning with the communist past*. 1st ed. Abingdon : Routledge, 2009. Czechoslovakia And The Czech and Slovak Republics, s. 307. Str. 45n

⁸⁵ Ibid.

projektu *Tváří v tvář historii* určenému k vzdělávání učitel'ov histórie a občianskej náuky stredných škôl k tematike povojnovej histórie Československa (projekt podporený *Open Society Fund*): „K těm, kdo se k lustračnímu zákonu stavějí vesměs negativně, patří například bývalý disident a prezident Václav Havel nebo známý ochránce lidských práv Petr Uhl, rovněž bývalý disident. Tito lidé především odmítají brát vážně seznamy a materiály vytvořené zločinnou institucí, jakou byla Státní bezpečnost. A jejich přesvědčení nezviklá ani konstatování, že estébáci a jejich donašeči nebyli nic fiktivního, že šlo přece o realitu bývalého režimu.“⁸⁶

Sám Havel vo svojom texte MF Dnes zo siedmeho októbra 1995 napísanom ako vysvetlenie prezidentského veta k predĺženiu platnosti lustrácii vysvetľuje: „mám v živé paměti dobu, kdy probíhaly takzvané divoké lustrace a kdy jsem velmi hlasitě volal po nějaké právní úpravě celé této věci. Navrhl jsem tehdy určitý způsob, jak to udělat. Federální vláda se od mého návrhu odchýlila (podle mého mínění k horšímu) a od její předlohy se pak ještě odchýlilo Federální shromáždění při jejím přijímání (bohužel opět k horšímu). Přijatá podoba zákona, obecně nazývaného lustračním, se mi pak hrubě nelíbila z důvodů, které jsou známy z četných mých vyjádření, jakož i z mého (veřejně publikovaného) dopisu Alexandru Dubčekovi, tehdejšímu předsedovi Federálního shromáždění. Navzdory svým výhradám jsem totiž tento zákon podepsal mimo jiné proto, že jsem ještě neměl právo zákony vracet parlamentu: zákon by samozřejmě platil i bez mého podpisu. Jelikož jsem tehdy měl, na rozdíl od dnešního stavu, právo zákonodárné iniciativy, rozhodl jsem se pro účelnější cestu, než jakou by bylo jakési manifestační nepodepsání: v den, kdy jsem lustrační zákon podepsal, jsem předal předsedovi FS zmíněný dopis, který měl povahu návrhu zásad jeho novelizace. Vysvětlil jsem v něm, v čem vidím chyby přijaté podoby tohoto zákona, a navrhl jeho úpravu. Federální shromáždění, ač to byla jeho zákonná povinnost, se touto mou iniciativou neobíralo.“⁸⁷ Havlovi na zákone prekážalo mimo iného (ako uvádza v texte „důvody

⁸⁶ *Tváří v tvář historii : Vyrovnávání se s komunistickou minulostí. Část I: Náprava křivd, ochrana nově se tvořící demokracie* [online]. 2009 [cit. 2011-01-30]. [Http://www.tvarivtvar.cz](http://www.tvarivtvar.cz). Dostupné z WWW: <<http://www.tvarivtvar.cz/?p=137>>.

⁸⁷ HAVEL, Václav . *Pražský hrad - archiv prezidenta ČR* [online]. 1995 [cit. 2011-01-30]. [Http://old.hrad.cz/president/Havel/](http://old.hrad.cz/president/Havel/). Dostupné z WWW: <<http://old.hrad.cz/president/Havel/speeches/1995/0710.html>>.

verejne známe“ a predložené Dubčekovi v jeho dopise): nedostatok individuálneho posúdenia a zavádzanie kolektívnej viny.

Havlov postoj k lustráciám (častokrát interpretovaný ako výlučne negatívny) je pri riešení problematiky lustrácii kľúčový, keďže sa naň s neprehliadnuteľným čarom postoja symbolu spoločenskej očisty odvolávajú odporcovia zákona.⁸⁸ K lustrácii ako takej sa vyjadruje po rokoch aj v rozhovore s Adamom Michnikom pre *Gazetu Wyborczu* v súvislosti s kauzou Milana Kunderu: „*Celá tá záležitosť (lustrácia – pozn. J.L.) bola zle vyriešená vo všetkých postkomunistických krajinách. (...) Po revolúcii som navrhoval, aby sa utvorila skupina piatich ľudí, hodných dôvery všetkých, inteligentných z disidentského prostredia, ktorí by mali rok na rozmyslenie čo treba urobiť. Jednako miesto toho boli prijaté urýchlené rozhodnutia: lustrační zákon, jej novelizácia, atd. Dejú sa potom tak absurdné príbehy, že niekto číta v televízii nejaký zoznam, počúvajú to milióny ľudí, a potom sa niekto prizná, že sa nevie či to boli osoby ukrivdené režimom alebo donášači. A že sa to dá dohľadať v archívoch. Ale kto z miliónov, ktoré to počúvajú to pôjde overovať? To je úplne nezodpovedný spôsob postupovania, zničiť niekomu život, hádzuc všetkých do jedného vreca...*“⁸⁹

Takúto jednoznačnosť Havlovho vtedajšieho prístupu k lustráciám však spochybňuje Jacques Rupnik. Havla síce definuje ako človeka majúceho k lustráciám výhrady: Havel podľa Rupnika je často krát obecně vnímaný ako príklad disidenta stojaceho proti odвете hlavne v súvislosti s novoročným prejavom v úrade prezidenta v januári 1990. Tam v často pripomínanej pasáži hovoriacej o spoločnom dedičstve totalitarizmu, Havel hovorí: „*Nemluvíím pouze o pánech. (...) Mluvíím o nás všech. (...) Všichni jsme – byť pochopitelně každý v jiné míře – za chod totalitní mašinerie odpovědni, nikdo nejsme jen její oběti, ale všichni jsme zároveň jejími spoluvůrci.*“⁹⁰

⁸⁸ Napríklad Jan Kavan v senátnej rozprave k zákonu. *Senát ČR - Stenozáznam 3. den schůze (25. října 2000)* [online]. 2011 [cit. 2011-01-30]. [Http://www.senat.cz/](http://www.senat.cz/). Dostupné z WWW: <<http://www.senat.cz/xqw/xervlet/pssenat/hlasovani?action=steno&O=2&IS=1947&T=329>>.

⁸⁹ MICHNIK, Adam. *Gazeta Wyborcza : Rewolucjo ducha, przyjdź - Vaclav Havel w rozmowie z Adamem Michnikiem* [online]. 2008 [cit. 2011-02-06]. [Www.gazeta.pl](http://www.gazeta.pl/). Dostupné z WWW: <http://wyborcza.pl/1,75515,5947646,Rewolucjo_ducha__przyjdz.html#ixzz1BaMHdQz0>.

⁹⁰ RUPNIK, Jacques. *Atlas transformace* [online]. 2001 [cit. 2011-01-30]. [Http://www.monumenttotransformation.org](http://www.monumenttotransformation.org). Dostupné z WWW: <<http://www.monumenttotransformation.org/atlas-transformace/html/v/vyrovnavani-se-s-minulosti-2-politika-vyrovnavani-s-komunistickou-minulosti.html>>.

Ako upozorňuje Rupnik, v tejto úvahe, ktorá je konzistentná so skoršími Havlovými textami sa Havel pokúša prekonať zjednodušenú dichotómiu „oni a my“ tým, že berie na zreteľ jednak fungovanie posttotalitného systému, jednak spoločnú zodpovednosť. Ako však Rupnik vo svojej úvahe upozorňuje, ide o spoločnú zodpovednosť nepochybne v nerovnakej miere a navyiac, takýto výrok je určitým luxusom ktorý si môže dovoliť len niekto Havlovho formátu, kto nikdy nebol komunista a niekoľko rokov strávil vo väzení⁹¹.

Navyiac, Rupnik upozorňuje na fakt, že tí ktorí často citujú túto pasáž Havlovho prejavu (hovoriacej proti akémukoľvek druhu odplaty) zabúdajú na inú časť kde Havel tvrdí, že potrestanie zločinov bude zrejme nevyhnutné: „*Na nikoho, kto za naši dnešní svobodu tak či onak zaplatil, by nemělo být zapomenuto. Nezávislé soudy by měly spravedlivě zvážit případnou vinu těch, kdo jsou za to odpovědni, aby vyšla plná pravda o naší nedávné minulosti najevo*“.⁹²

Podľa Rupnika je zvláštne, že táto pasáž nie je takmer nikdy citovaná, rovnako tak sa minimálne hovorí o Havlovom prejave prednesenom 21. augusta 1990 pri príležitosti okupácie Československa v roku 1968 v ktorom vyzýva k odstráneniu starých štruktúr bývalého režimu a k výmene „*neschopné a sabotující nomenklatury*“, dodávajúc, že „*naše revoluce není dokončena. Naopak: to hlavní se musí teprve stát.*“

Rupnik uzatvára svoju komplexnú úvahu k roli Václava Havla pri dekomunizácii slovami: *Někdo by skutečně mohl v těchto slovech spatřovat prohlášení dekomunizace za legitimní. Havel, moralista a myslitel, si je vědom toho, že sebevětší množství frází nebo právních opatření neušetří Čechy konfrontace s hlubšími problémy traumatu a odpovědnosti po několika desetiletích totalitního režimu. Avšak Havel, jakožto politický činitel, zároveň ví, že požadavky na odstranění starého režimu po „sametové revoluci“ a volání společnosti po spravedlnosti nelze uspokojit sebesofistikovanějšími formulacemi pesimistické filozofické vize, v níž kat i jeho oběti jsou nějakým způsobem poznamenáni společným dědictvím totality.*⁹³

⁹¹ Ibid.

⁹² Ibid.

⁹³ Ibid.

Suma sumárum, možno povedať, že lustrační zákon bol vyvrcholením určitej „antikomunistickej vlny valiacej sa verejným priestorom“⁹⁴. Respektíve legislatívnym odrazom tejto náladovej vlny kedy „kompromisnú rétoriku nahradzovala rétorika radikálna“. Ako poznamenáva Suk ani prezident Havel svojím vyhlásením z augusta 1990 o potrebe „druhej revolúcie“ nemôže odolať tejto vlne. Lustrační zákon je len logickým dôsledkom pri snahe o konsolidáciu už spustenej divokej lustrácie.

Zákon je pozmenený už v novembri 1992, nálezom Ústavného súdu je odstránená z prieskumu kategória „kandidát spolupráce“ (podľa overovacej praxe Lustračnej komisie minimálne množstvo kandidátov spolupráce v skutočnosti naozaj kolaborovalo). Na druhej strane Ústavný súd svojím nálezom odmieta námietky proti platnosti lustračného zákona ako takého. V náleze mimo iného konštatuje: *Na rozdiel od totalitného systému, ktorý bol založený na okamžitom účele a nikdy nebol väzán na právni zásady, čím menej pak zásady ústavní, demokratický stát vychází ze zcela odlišných hodnot a kritérií. Každý stát, tím spíše takový, který byl nucen strpět po dobu více než 40 let porušování základních práv a svobod ze strany totalitní moci, má právo k nastolení demokratického zřízení uplatnit taková zákonná opatření, která směřují k odvrácení rizika subverze, možné recidivy totality nebo alespoň jejich omezení. Právni jistota jako jeden ze základních pojmů a požadavků právního státu musí být tedy jistotou jeho obsahových hodnot. Současně budovaný právní stát, který vychází z hodnotové diskontinuity s totalitním režimem, nemůže proto přejímat taková kritéria, jež vycházejí z odlišného systému hodnot. Respektování kontinuity se starým hodnotovým systémem předchozího právního řádu by tedy nebylo zárukou právní jistoty, ale naopak bylo by zpochybněním hodnot nových, ohrožením právní jistoty ve společnosti a otrásló by důvěrou občanů ve věrohodnost demokratického systému.*⁹⁵

Lustrační zákon posvätený Ústavným súdom síce zďaleka neuspokojoval proklamovanú túžbu niektorých politikov po radikálnej očiste⁹⁶. Zároveň, zákon, a čo je

⁹⁴ SUK, Jiří: *Komunistická minulost jako politický problém. Nástin vývoje 1989–2009*. In: Sborník referátů z konference „1989–2009: Společnost. Dějiny. Politika.“, která se konala 16.–18. září v Liblicích. Heinrich Böll Stiftung, Praha

⁹⁵ *Ústavní soud ČSFR - Sbírka usnesení a nálezů* [online]. 2001 [cit. 2011-01-30]. [Http://www.concourt.cz/](http://www.concourt.cz/). Dostupné z WWW: <<http://www.concourt.cz/clanek/GetFile?id=4074>>.

⁹⁶ v rokoch deväťdesiatich sa hovorí až o vytvorení morálneho tribunálu

možno dôležitejšie ponúka spoločnosti v prvom rade možnosť očisty symbolickej - figuratívnej. Ako pripomína Rupnik lustrácia ako taká nie je trestným konaním, ale len systémom previerky osôb vo vyšších funkciách verejnej správy. V súznení s tu citovaným obsahom nálezu Ústavného súdu pokračuje: „ *Je snad myšlienka, že by medzi vyššími štátnymi úradníkmi novej demokracie nemělo být příliš mnoho lidí spojených s bývalou Státní bezpečností, tak nehorázná?*“

Zároveň Rupnik upozorňuje na fakt, že navzdory toľkokrát kritizovanému prístupu zákona voči ex komunistom, ktorý sa má podľa oponentov zakladať na princípe kolektívnej viny, lustračný proces tak ako ho implementovalo ČSFR neskôr Česká republika je procesom čisto individuálnym a proti jeho výsledkom sa možno odvolať k súdu. Napokon Rupnik pridáva vzhľadom na najviditeľnejší efekt lustrácii v politickom živote často krát pozabudnutý fakt, že lustračný zákon umožňuje očistenie značne sprofanovaného policajného aparátu ktorý opustilo 7000 dôstojníkov.⁹⁷

Po rozpade ČSFR parlament ČR trikrát predĺžil platnosť lustračného zákona (v rokoch 1995 a 2000 prehlasovaním veta prezidenta Havla). Lustrácie sa podobne ako v Poľsku stávajú pri schvaľovaní katalyzátorom politických sporov a to konkrétne v roku 2005. Premiér Paroubek (ČSSD) sľubuje podporu návrhu poslancov KSČM vedúceho k zrušeniu zákona. To okamžite vyvoláva odpor jeho koalíčných spojencov ktorý ústami vtedajšieho predsedu KDU-ČSL hrozia ukončením spolupráce s ČSSD (*„ČSSD si bude muset vybrat, zda chce v dlouhodobé perspektivě spolupracovat s 'estébáky', nebo s křesťanskými demokraty“*⁹⁸).

Podľa štatistík ktoré Nedyelski získala z bezpečnostného odboru Ministerstva vnútra, od momentu účinnosti zákona (4 október 1991) až do novembra 2005, ministerstvo vydalo 451 000 lustračných osvedčení. Z týchto 2,03 % boli pozitívnych, potvrdzujúce, že daná osoba bola vedená v spisoch StB v jednej z špecifikovanej kategórii. Počas tohto obdobia ministerstvo eviduje 870 prípadov civilne právnych

⁹⁷ RUPNIK, Jacques. *Atlas transformace* [online]. 2001 [cit. 2011-01-30]. [Http://www.monumenttotransformation.org](http://www.monumenttotransformation.org). Dostupné z WWW: <<http://www.monumenttotransformation.org/atlas-transformace/html/v/vyrovnani-se-s-minulosti/2-politika-vyrovnani-s-komunistickou-minulosti.html>>.

⁹⁸ *MF Dnes online* [online]. 23.11. 2005 [cit. 2011-01-30]. [Http://zpravy.idnes.cz/](http://zpravy.idnes.cz/). Dostupné z WWW: <http://zpravy.idnes.cz/domaci.asp?r=domaci&c=A051123_153938_domaci_nel>.

procesov spochybňujúcich lustračný verdikt, vo väčšine prípadov súd uznal námietky navrhovateľa a uznal, že registrovanie osoby v zväzkoch StB nebolo oprávnené. V tejto súvislosti je iste zaujímavý Nedelskou citovaný názor Pavla Brunnhofera z archívu Ministerstva vnútra, ktorý spája veľké množstvo ospravedlňujúcich súdnych verdiktov s faktom, že súd uznávali za platný dôkaz len zápis na originálnej papierovej evidencii a nie mikrofilme. Kdeže mnohé pôvodné záznamy boli zničené, toto pravidlo významne pomohlo osobám odvolávajúcim sa proti verdiktu ministerstva.⁹⁹

Výsledky lustrácie ako takej sú často krát spochybňované, v roku 2001 minister vnútra Stanislav Gross tvrdí, že v ranných 90 rokoch viac ako 100 bývalých agentov StB obdržalo neprávom negatívne lustračné rozhodnutie čo im umožnilo zostať v štátnej exekutive. Výsledkom Grossovho zistenia sú previerky okolo 150 000 lustračných osvedčení.

Škandály s lustračnými osvedčeniami sú doteraz zdrojom politických škandálov. V roku 2007 odstupuje kvôli neplatnému osvedčeniu šéf INTERPOLu v ČR Pavol Mihál, následné vyšetrovanie odhaľuje ďalších 15 spolupracovníkov na riaditeľstve Polície ČR.¹⁰⁰

Podľa francúzskej historičky a sociologičky Françoise Mayer¹⁰¹ je otázka agentov najcitlivejším bodom vzťahu k minulosti: niektorí by sa mu radi vyhli, iní sa naopak domnievajú, že je nutné sa pamäťou o takejto spolupráci zaoberať. Mayer podrobuje lustrácie tvrdej kritike, smeruje ju však hlavne na lustrácie divoké, zosobnené najmä v tzv. *Cibulkových spisoch*.¹⁰² Lustračnému zákonu alebo administratívnym lustráciám vytyka nasledujúce: zákon umožňuje identifikáciu dvoch typov zdiskreditovaných osôb: tých ktorí patrili ku komunistickým inštitúciám/zastávali

⁹⁹ NEDELSKY, Nadya. *Transitional Justice in Eastern Europe and the Former Soviet Union : Reckoning with the communist past*. 1st ed. Abingdon : Routledge, 2009. Czechoslovakia And The Czech and Slovak Republics, s. 307. Str. 50

¹⁰⁰ *HN Online* [online]. 9.2.2007 [cit. 2011-01-30]. [Http://ihned.cz](http://ihned.cz). Dostupné z WWW: <<http://domaci.ihned.cz/c1-20396600-mihal-byl-veden-jako-spolupracovnik-stb-musi-odejit>>.

¹⁰¹ MAYER, Françoise. *Češi a jejich komunismus : Paměť a politická identita*. Vyd. 1. Praha : Argo, 2009. 273 s., str. 192

¹⁰² Cibulkovým spisom sa vzhľadom na jej charakter ako iniciatíve stojacej mimo zákonodarné alebo vládne orgány štátu v tejto práci nezaobrám

vyššie funkcie v KSC a tých ktorý spolupracovali s StB. Zákon identifikuje osoby na základe kritérií zavedených StB, podľa neúplných archívov, nerozlišujúc medzi jednotlivými stupňami kolaborácie. Navyiac právna norma neberie zreteľ na historické súvislosti, na fakt, že agenti bývajú verbovaní často krát z prostredia opozície, nepriznáva žiadnu poľahčujúcu okolnosť spolupráce, takže stigmatizuje i ľudí, ktorí inak skutočne pracovali proti režimu a po začatí lustrácii nemajú možnosť nič vysvetliť.

Opravné prostriedky sú podľa Mayer úmerné a zdĺhavé a v skutočnosti človeka nedokážu zbaviť cejchu pozitívnej lustrácie¹⁰³. Napokon, zákon Čechov rozdelil čiarou ktorá neoddeľovala *vítazov od porazených* alebo *disidentov od komunistov* ale prechádza „*všetkými týmito kategóriami aj celou spoločnosťou*“¹⁰⁴.

Jedným z najparadoxnejších a neželaným dôsledkom zákona je, že nenápadne presúva cieľ stigmatizácie z komunistov na agentov a kolaborantov. Ako upozorňuje Mayer, komunisti sú zákonom postihnutí na základe zjavného všeobecne známeho atribútu a majú prinajmenšom možnosť uchýliť sa k svojej strane a čeliť svojmu spoločenskému postihnutiu spolu s ňou¹⁰⁵. Agenti sú však zdiskreditovaní „náhle“ na základe „neviditeľného“ atribútu a ich stigmatizácia ich môže zasiahnuť tým hlbšie, že často krát spôsobí nečakané prevrátenie spoločenského obrazu dotýčaných osôb.

V tomto bode Mayer vystihuje skutočnosť, že lustrácia agentov je a spolupracovníkov je oproti lustrácii komunistov z hľadiska „dramatickosti“ spoločensky (davovo?) a mediálne prítlačlivejšia, čo pričasto vedie k pokúšaniu médií presunúť svoju pozornosť od lustrácie zákonnej k lustrácii divokej. Príkladom môžu byť zmienené *Cibulkové spisy*¹⁰⁶, ku ktorým je vzťah historikov i politikov rozporuplný. Možno však tvrdiť, že akceptácia časťou z nich (napr. zástanca šírenia zoznamov Pavel Žáček napriek vážnym výhradám k ich presnosti) dodáva divokej lustrácii punc legitimacy.

¹⁰³ Úvaha približujúca sa Walesovmu výroku po očistení súdom „*tí ktorí mi verili mi budú veriť nadalej, tí ktorí verili že som bol agentom tomu budú veriť ďalej tiež*“ vid'. strana 28

¹⁰⁴ MAYER, Françoise. *Češi a jejich komunismus : Paměť a politická identita*. Vyd. 1. Praha : Argo, 2009. 273 s., str. 66

¹⁰⁵ Tento argument sa javí sporným pri úvahe, že značná časť aktívnych komunistov zo strany vystupuje v prvých mesiacoch 90. Rokov

¹⁰⁶ Alebo aj zložitá kauza spisovateľa Kunderu

„Tím, že mal zákon postihnúť bývalých agentov, v skutočnosti verejne odúdil všetkých na ktorých sa tajná polícia až do roku 1989 s obľubou zameriavala, príslušníkov opozičných, alternatívnych alebo náboženských kruhov. Práve v týchto prostrediach a nie medzi komunistami ani profesionálnymi režimnými kádrami totiž StB rekrutovala svojich agentov. Lustrácia teda zasiahla rovnako tak bývalých disidentov ako aj komunistov. V kategórii agentov teda lustrácia verejne odsúdila de iure obete komunizmu a de facto napomáhala prechodu bývalých elít do súkromného a ekonomického sektoru.“¹⁰⁷

¹⁰⁷ MAYER, Françoise. *Češi a jejich komunismus : Paměť a politická identita*. Vyd. 1. Praha : Argo, 2009. 273 s., str. 66.

Záver

Širší účel transformačnej spravodlivosti (*transitional justice*) je znovunastolenie právneho poriadku, konfrontácia a potrestanie prenasledovateľov, rehabilitácia obetí a hlavne verejné odhalenie mechanizmov represie. Pre niektorých autorov je takouto situáciou povojnové Nemecko, pre iných obdobie po Francúzskej revolúcii alebo dokonca už staroveké Grécko po zvrhnutí vlády tridsiatich tyranov v roku 403 pred našim letopočtom. Zatiaľ čo teoretici transformačnej spravodlivosti sa nezhodnú pri určení prvého pokusu o vyrovnanie sa s minulosťou, zhodujú sa v názore, že tento koncept získava na „*koherencii, diverzite a dôležitosti*“ až v druhej polovici dvadsiateho storočia. Takýto nárast dôležitosti je spôsobený faktom, že „*demokratickí aktivisti a ich spojenci vo vláde hľadajú nové a kreatívne spôsoby ako nazerať na minulosť*“¹⁰⁸.

Každá z Huntingtonom identifikovaných vln demokratizácie je spojená s volaním k zodpovednosti predstaviteľov predošlého autoritatívneho režimu, pričom otázka zodpovednosti je nastoľovaná len v štátoch kde demokratizačný proces nie je zvrátený/nedôjde k opätovnému nástupu autoritatívneho/totalitného režimu.

Z tohto hľadiska je otázka kvality transformačnej spravodlivosti, legislatívy respektíve tranzície (transformácie) ako takej priamo spojená s otázkou kvality tej ktorej demokracie. Španielsko ako jediná demokratická spoločnosť prijala jednoznačnú pozíciu „*odpustiť a zabudnúť*“ bez akýchkoľvek ďalších nárokov. I toto je však merítkom určitej (byť veľmi unikátnej) tranzície, ostatné demokratické štáty pri vlastnom vyrovnaní s minulosťou môžu postupovať len viac alebo menej rýchlo, viac alebo menej prísne, viac alebo menej efektívne.

Bývalý prezident Komisie pre analýzu diktatúry v Rumunsku Vladimir Tismaneanu tvrdí, že pre „*seriózne vyriešenie otázky vyrovnania sa s minulosťou nie je len morálnym imperatívom: žiadna s postihnutých spoločností sa nemôže stať skutočne liberálnou ak staré ideológie sebaľútosti a seba idealizácie budú pokračovať s monopolizovaním verejného diskurzu.*“¹⁰⁹

¹⁰⁸ TISMANEANU, Vladimir. *Transitional Justice in Eastern Europe and the Former Soviet Union : Reckoning with the communist past*. 1st ed. Abingdon : Routledge, 2009. Truth, memory, and reconciliation: Judging the past in post-communist societies, s. 307. Str. 2

¹⁰⁹ Ibid

Otázka kvality a kvantity transformačnej spravodlivosti v Poľsku a Československu je v súlade s teóriou priamym odrazom podoby uskutočneného presunu moci od komunistickej strany k nekomunistickej opozícii. Pričom na výslednom efekte sa podieľa veľkou mierou aj charakter moci v posledných rokoch diktatúry, rovnako tak intenzívnosť odporu a početnosť tábora priaznivcov opozície.

Zatiaľ čo v Poľsku dochádza k postupným zmenám (de facto od 70 rokov) a k odbúraníu komunistickej samovlády dochádza predovšetkým u jednacieho „Okrúhleho stola“, v prípade Českej republiky zakonzervovanej v nehybnosti normalizácie ide o náhly a nečakaný prerod „Sametovou revolúciou“. Táto zmena má síce formálne znaky poľského presunu (postupne prekonávanie rovnováhy patu jednaním – v českom prípade priam hektickým, alebo onú *okružlosť* jednacieho stola), na druhej strane fakt, že komunisti strácajú svoje pozície náhle a v štáte s nepočetnou opozíciou ma za následok najrýchlejšie prijatie lustračného zákona v postkomunistickom priestore. Naopak v Poľsku musí opozícia vládnuť kvôli zjednaným dohodám a výsledkom volieb v roku 1989 (len čiastočne slobodných) až do roku 1991 spoločne s komunistami. V Poľsku nedochádza v roku 1989 k žiadnemu radikálnemu alebo spektakulárnemu „odstrihnutiu“ s minulosťou. Nekonajú sa tu žiadne pouličné demonštrácie ktorých by sa zúčastnili na protest proti režimu sto tisícky osôb, rok 1989 nemá ani žiadny symbolický míľnik akým bol pád berlínskeho múru alebo udalosti na Národní třídě v Československu. Nemožno hovoriť o žiadnom jasnom znamení nového začiatku, udalosti sú len pozvoľným a logickým vyvrcholením dlhoročného mocenského zápasu, neskôr dialógu vládnej moci s opozíciou.

Dôsledkom odlišnej formy presunu moci je teda aj odlišný prístup k posudzovaniu minulosti aj v tejto práci skúmanej otázke lustrácii. V roku 1989 sa v oboch krajinách ozývajú len ojedinelé hlasy ktoré by požadovali dôkladné a komplexné spracovanie minulosti. Na druhej strane v Poľsku je prevažujúcim postojom ochota ponechať niekdajším komunistickým funkcionárom a dokonca aj príslušníkom štátnej bezpečnosti možnosť účastniť sa na tvorbe nového usporiadania. V Československu je tesne po novembri 1989 prevažujúci postojom tolerancia komunistov, jasne je však artikulovaná požiadavka odovzdania moci, spolu vládnutie je

chápané len ako krátke nevyhnutné obdobie do odstúpenia prezidenta a kooptovania nových poslancov (odovzdania moci). Ide teda o toleranciu s jasne vymedzenými hranicami, v ktorých spolupráca nemá miesto.

Pôvodná politika tolerancie sa časom mení na hlasný antikomunizmus, spojený aj s otázkou divokej lustrácie. Antikomunistické nálady a vyvstanie divokých lustrácií je logickým motorom k prijatiu prvého lustračného zákona v postkomunistickom štáte (1991). V tom období sa v Poľsku síce s postupom času ozývajú hlasy spochybňujúce politiku hrubej čiary, vzhľadom na historické špecifiká, jasne dané a dlhodobo pripravované dohody *Okrúhleho stola* a neustálu kooperáciu až do volieb v polovici roku 1991 nie je otázka lustrácií na programe dňa. Rozdielnosť prístupu oboch krajín lakonicky okomentoval senátor Daniel Kroupa: „*Milý přítel Adam Michnik je skutečně odpůrcem toho, co v Polsku nazývají dekomunizací. A říkal mi, že s velkým nadšením pozoruje, jak bývalí komunisté, kteří bojovali v Polsku za Varšavskou smlouvu, nyní bojují za vstup Polska do NATO. Bohužel, v České republice jsem takové komunisty neviděl.*“¹¹⁰

S určitým zjednodušením možno uzavrieť, že vo vzťahu k bývalej moci sa obe krajiny pohybujú po línii *odpor – spolupráca – tolerancia – potrestanie*. Zatiaľ čo v prípade Poľska sú prvé dve fázy omnoho dlhšie a v roku 1989 sa krajina ocitá len vo fáze „*spolupráce*“, je len logické, že k otázke potrestania príde omnoho neskôr. V Československu po bleskovom odpore (10 dňová revolúcia) a nevyhnutnej minimálnej spolupráci pri odovzdaní moci sa spoločnosť už začiatkom roku 1990 ocitá na pomedzí tolerancie a potrestania. Istotne k radikálnosti „*potrestania*“ prispieva aj túžba po jednoduchých riešeniach v zložitej ekonomickej situácii. Antikomunizmus sa stáva politickým programom (rovnako ako neskôr v Poľsku) veľkej časti o priazeň voličov súťažiacich politikov.

Vzápätí si však môžeme kriticky položiť tri otázky: je takáto lineárna predstava postkomunistickej transformácie presná? Je nevyhnutné (spravodlivé) aby dochádzalo k potrestaniu bývalých mocenských štruktúr, najmä vzhľadom k nepresnostiam¹¹¹

¹¹⁰ KROUPA, Daniel. *Senátor Kroupa - osobní stránka : vystoupení v Senátu* [online]. 2001 [cit. 2011-01-30]. <http://www.danielkroupa.cz/senat.asp>

¹¹¹ neunikateľným: súdne a administratívne orgány pracujúce s historickými a manipulovanými alebo neúplnými dokumentmi akými archívy tajných služieb nepochybne sú

ktorých sa transformačná legislatíva a justícia dopúšťa? Navyiac, priznávajúc dôležitosť vyrovnaniu sa s minulosťou, nie sú lustrácie len slepou uličkou, ktorá odvracia pozornosť spoločnosti od skutočnej reflexie o minulosti?

Podľa autorov zaoberajúcich sa transformačnou spravodlivosťou alebo aj *jus post bellum*, je lustrácia jedným z najdôležitejších inštitútov transformácie. Upozorňujú pritom ale na nebezpečenstvo, že i administratívna (zákonná) lustrácia sa môže obrátiť v čistku a preto príprava takéhoto procesu vyžaduje maximálnu opatrnosť. Efekty administratívnej lustrácie je obnova dôvery vo verejnú sféru a to či už doslovne alebo symbolicky, pričom umožňuje dosiahnutie výsledku rýchlejšou cestou ako akýkoľvek iný inštrument tranzície¹¹². Ako upozorňuje Stan, nezavedenie inštitútu lustrácie (hoc minimálnej) nevyhnutne vedie k výbuchom verejnej nespokojnosti¹¹³.

Naopak čistky ako také priamo súvisia s lustráciou v tom zmysle, že sa stávajú spontánnou súčasťou verejného života v prípade štátom negarantovaného konceptu očisty verejného života. Ignorovanie otázky očisty verejného života je možno odôvodniteľné vo výnimočných situáciách kedy na prípravu uceleného konceptu nie je vzhľadom na okolnosti dostatok času a priestoru¹¹⁴. Vo vyspelých demokraciách, na ktorých úroveň Poľsko i Česká republika po roku 1989 aspirujú, je však takéto správanie patologickým. Odklad poľského nástupu lustrácii je teda len dôsledkom inej dynamiky presunu moci v roku 1989 a nevyhnutným krokom na ceste k vyrovnaniu s minulosťou.

Pozorujúc udalostí optikou vyše 20 ročného odstupe, možno otázku nevyhnutnosti lustrácii uzavrieť, že administratívne lustrácie sú potrebným inštitútom

¹¹² zdĺhavé súdne procesy s páchatelmi komunistických zločinov, finančne náročné a vo väčšine krajín postkomunistického bloku snád s výnimkou Gauckovho inštitútu nezvládnutý prístup k nakladaniu s komunistickými archívmi

¹¹³ situácia v Poľsku v rokoch 2005 až v 2007 kedy je lustrácia de facto pozastavená, uzurpovanie si témy pomocou tzv. divokej lustrácie radikálnymi skupinami obyvateľov v Československu

¹¹⁴ príklad *Épuration* – spontánne čistky vykonávané obyvateľstvom, častokrát *davom* v Le Bonovom zmysle slova, v spojencami práve obsadzovanom vichystickom Francúzsku v roku 1944

tranzície, problematická zostáva mimo kvality alebo intenzívnosti lustrácie len otázka ich načasovania.¹¹⁵

Otázku spravodlivosti lustrácie môžeme vyriešiť pomocou Hartovho pojatia spravodlivosti¹¹⁶. Hart tvrdí, že slovo spravodlivý a nespravodlivý môže byť (aj vzhľadom na zložitosť tohto pojmu) zamenené so slovom „férový“ a „neférový“. *„Férovosť v tomto smyslu nemá stejný rozsah jako obecná morálka, a pokud k tomuto slovu odkazujeme, děje se tak ve dvou situacích společenského života. V první z nich se nezajímáme o jednání jednotlivce, ale o způsob, jakým je zacházeno s třídami lidí, když se mezi ně rozděluje nějaká zátěž nebo výhoda. V tomto případě je férový nebo neférový podíl. Druhá situace nastává tehdy, když došlo k nějakému bezpráví a je požadována určitá kompenzace či náhrada.“* O tom, že v komunistickom Československu a Poľsku k bezprávíu došlo nie je pochyb, nastolenie záťaže bývalej skupiny komunistov a agentov tajných služieb (v druhom prípade s prihliadnutím na zložitosť jej klasifikácie) je takýmto nazeraním videná ako spravodlivá.

Napokon, zostáva otázka riešiaci vzťah lustrácií s odvracianím pozornosti spoločenstva od skutočnej reflexie o minulosti. Historik Jíří Suk v rozhovore pre Respekt¹¹⁷ tvrdí: *„honem na agenty si politika a společnost kompenzovaly neschopnost vyrovnat se s komunismem jinak. Agentomanie zcela zakryla přesouvání komunistických kádru či estebáku do byznysu. A dnes považujeme za problém především toto. Pozdě.“* O tom, že lustrácie de facto znamená odsunutie bývalých kádrov do súkromného sektora pojednáva i Mayer. O kvalite respektíve podobe spoločenského života 90tych

¹¹⁵ V tejto súvislosti je zaujímavý názor Michnika obávajúceho sa o „jakobínsky prístup k lustráciám“ a názor pôvodného zástancu lustrácii Radoslaw Sikorskiego: *“Polský ministr zahraničí Radoslaw Sikorski, kdysi lustrační jestřáb, v březnu prohlásil, že už by to nechal tak: „Před dvaceti lety měly čistky smysl. Dnes se už lidé osvědčili tím, co dělali od té doby.“ Z opačného tábora se přiklonil ke smířlivosti i levicově liberální šéfredaktor deníku Gazeta Wyborcza Adam Michnik. Před dvaceti lety se bál, že zveřejnění svazků Státní bezpečnosti rozvrátí zemi. Teď by je dal na internet, Polsko jako člen EU a NATO je dost silné, aby odtajnění uneslo“* NĚMEČEK, Tomáš . *Lidové Noviny* [online]. 14. listopadu 2009 [cit. 2011-01-30]. [Http://www.lidovky.cz](http://www.lidovky.cz). Dostupné z WWW: <http://www.lidovky.cz/ln_noviny.asp?r=ln_noviny&c=A091114_000089_ln_noviny_sko>.

¹¹⁶ HART, H.L.A. *Pojem práva*. Vyd. 1. Praha : Prostor, 2004. 316 s.

¹¹⁷ SPURNÝ, Jaroslav . Hon na agenty byl omyl. : S historikem Jiřím Sukem o neonormalizaci, Žáčkově ústavu a původu kabaretního slova totáč.. *Respekt*. 1. února 2010, 5, s. 40-43.

rokov až do súčasnosti, jeho aktérov či už v Poľsku alebo Československu by sa dalo dlho polemizovať. Určite však nie je len výsledkom pôsobenia rokmi komunistických diktatúr zvýhodňovaných kádrov ale celej spoločnosti ako takej (ktorá koniec koncov nastavuje pravidlá „spoločenskej súťaže“). Na druhú stranu, spolu s Jacquesom Rupnikom, môžeme namietat, že administratívna lustrácia má svoje opodstatnenie v zmysle očisty štátneho aparátu. V tomto zmysle sa administratívna (a žiadna iná) lustrácia javí nevyhnutnou, jej skoré prijatie je skôr prínosom (ako ukazuje príklad Českej Republiky a menších otrasov spôsobených divokou lustráciou v porovnaní s Poľskom).

Výrok „*hon na agenty byl omyl*“ môžeme skôr chápať v zmysle prerastania takejto „*agentománie*“ nad (akokoľvek nedokonalý no spoločenským konsenzom schválený) rámec administratívnej lustrácie. A nejde len o politický diskurz kde tajuplná minulosť oponentov býva často krát súčasťou politického súperenia, až pádov vlády (Poľsko). Christianne Brenner¹¹⁸ hovorí o „*historiografii odhalení*“ ktorá dominuje reflexii minulosti. V tomto zmysle kritizuje aj *Ústav pro studium totalitárních režimů*. V jeho prípade ide o „*branie spisov StB za bernú mincu, dichotomické vnímanie obdobia socializmu*“ – editorial časopisu *Paměť a dějiny* oznamujúci, že v každom čísle sa predstaví jeden páchatel a jedna obeť, teda prerastanie právneho videnia sveta do historického diskurzu. Podľa Suka „*je třeba také zkoumat sociální dějiny, každodenní život lidí, společenských vrstev, které spíše než o totalitárních nárocích režimu přemýšlely o strategiích adaptace*.“ Christianne Brenner konštatuje minimálny stav historickej a spoločenskej reflexie v „*oblasti historiografie socialnej a dejinách každodennosti*.“

Administratívna lustrácia v Poľsku a Československu je podľa môjho názoru nevyhnutným stupňom k demokratizácii spoločnosti, znamená však aj prvý krok v zasahovaní politikov do čisto historiografickej problematiky nazeraniu na minulosť. Nebezpečenstvo takéhoto prístupu (na počiatku dekomunizácie užitočného v nasledujúcich rokoch skôr škodlivého – viz. snaha zákonodarcov definovať „*dobu nesvobody*“ „*treťí odboj*“) je zrejmé. Logickým dôsledkom takéhoto zasahovania je vznik historiografickej inštitúcie (*Ústav pro studium totalitárních režimů*), ktorá zo zákona pracuje „*príliš hrubým nástroj než aby pomohly objeťovat skutečne zajímavé*

¹¹⁸ HUDALLA, Anneke. Nemluvme o totalitarismu : rozhovor s Christiane Brennerovou. *Respekt*. 26.9.2010, 39

věci“ (priklonenie k akceptácii modelu totalitaristických režimov v názve inštitúcie.) V prípade Poľska je zas sporným pridávanie *Instytutu Pamięci Narodowej* atribútov súdneho orgánu (kontroverzie okolo tzv. *Komisja Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu*). Vzhľadom na zložitosť a neprebádanosť dejín komunistických diktatúr je každá ďalšia snaha zákonodarcov o normatívny výklad minulosti odsúdená na neúspech.

Ak je snaha o lustrácie (a spolu s nimi aj súdne procesy s páchatelmi zločinov komunizmu) definičným znakom „trestajúcej“ časti dekomunizačného procesu, k úplnému a uspokojivému zavŕšeniu celého procesu je nutná aj fáza *pochopenia*. Tá nemôže byť suplovaná politickými aktérmi, ktorý maximálne môžu umožniť historikom zodpovedajúce podmienky k reflexii minulosti.

Ak symbolom uplynulých 20 rokov transformačného procesu vo vzťahu ku komunistickým režimom je snaha určiť vinníkov, úsilím rokov nasledujúcich by mala byť „*profesionalita, vyváženosť a nezávislosť*“¹¹⁹ spoločenského diskurzu o našej minulosti.

¹¹⁹ Slovami Christianne Brenner

Seznam zkratek

PZPR	Polska Zjednoczona Partia Robotnicza
ZSL	Zjednoczone Stronnictwo Ludowe
SD	Stronnictwo Demokratyczne
SB	Służba Bezpieczeństwa
SLD	Sojusz Lewicy Demokratycznej
ZChN	Zjednoczenie Chrześcijańsko-Narodowe
VONS	Výbor na obranu nespravedlivě stíhaných
SED	Sozialistische Einheitspartei Deutschlands
KDU-ČSL	Křesťanská a demokratické unie - Československé strany lidové
StB	Státní bezpečnost

Použitá literatura

Knihy:

RAYNAUD, Philippe, et al. *Dictionnaire de philosophie politique*. Vyd. 3. Paris : Presses Universitaires de France, 2003. Str. 892

STAN, Lavinia, et al. *Transitional Justice in Eastern Europe and the Former Soviet Union : Reckoning with the communist past*. 1st ed. Abingdon : Routledge, 2009. 307 s.

KUBÁT, Michal. *Postkomunismus a demokracie : Politika ve středovýchodní Evropě*. Vyd. 1. Praha : Dokořán, s.r.o., 2003. 125 s

VYKOUKAL, Jiří, et al. *Východ : Vznik, vývoj a rozpad sovětského bloku 1944 - 1989*. Vyd. 1. Praha : Libri, 2000. 860 s

DAVIES, Norman. *Polsko : dějiny národa ve středu Evropy*. Praha : Prostor, 2003. 481 s.

WANDY CZ, Piotr S. *Střední Evropa v dějinách : od středověku do současnosti*. Vyd. 1. Praha : Academia, 1998. 301 s.

ASH, Timothy Garton. *Rok zázraků : Svědectví o revoluci roku 1989 ve Varšavě, Budapešti, Berlíně a Praze*. Praha - Lytomyšl : Paseka, 2009. 134 s

MAYER, Françoise. *Češi a jejich komunismus : Paměť a politická identita*. Vyd. 1. Praha : Argo, 2009. 273 s

HART, H.L.A. *Pojem práva*. Vyd. 1. Praha : Prostor, 2004. 316 s

HUNTINGTON, Samuel P. *The Third Wave: Democratization in the Late Twentieth Century* University of Oklahoma Press, 1991, str. 366

Články:

SPURNÝ, Jaroslav . Hon na agenty byl omyl. : S historikem Jiřím Sukem o neonormalizaci, Žáčkově ústavu a původu kabaretního slova totáč.. *Respekt*. 1. února 2010, 5, s. 40-43

HUDALLA, Anneke. Nemluvme o totalitarismu : rozhovor s Christiane Brennerovou. *Respekt*. 26.9.2010, 39

Polish Deputy Minister Resigns before Lustration Verdict', *RFE/RL Newslines*, 8 Jún 1999. [cit. 2011-02-05]. Online. Dostupné z HTTP: <http://www.rferl.org/newsline/1999/07/080799.asp>

Studie a referáty:

SUK, Jiří: *Komunistická minulost jako politický problém. Nástin vývoje 1989–2009*. In: Sborník referátů z konference „1989–2009: Společnost. Dějiny. Politika.“, která se konala 16.–18. září v Liblicích. Heinrich Böll Stiftung, Praha

ŽÁČEK, Pavel. "Sachergate": první lustrační aféra : Nesnáze postkomunistické elity (nejen) se svazky Státní bezpečnosti. *Pamět a dějiny*. 2007, 1, s. 50-81.

SKÓRZYŃSKI, Jan. Lustracja po polsku : Dlaczego poradzili sobie z tym Niemcy czy Czesi, a my nie możemy? *Tygodnik Powszechny*. 2007, 22

Použité časopisy (u jednotlivých citací v texte je vždy přesná špecifikácia, ročník, číslo, prípadne internetová adresa):

Gazeta Wyborcza

Wprost

Rzeczpospolita

Respekt

Polityka

Tygodnik Powszechny

Vita Nostra Revue

Pamět a dějiny

Webové stránky (u jednotlivých citací v texte je vždy přesná adresa aj s dátumom citovania):

www.concourt.cz

www.ipn.gov.pl

www.monumenttotransformation.org

www.psp.cz

www.totalita.cz

www.rok1989.pl

www.epravo.cz

www.wikipedia.org

www.naszawitryna.pl

www.historiaswiata.com.pl

www.danielkroupa.cz

www.ustrcr.cz

www.old.hrad.cz/president/Havel

www.senat.cz

www.neviditelnypes.cz

Abstract

Reflexia totalitných režimov v Poľsku a Československu po roku 1989

Coming to term with totalitarian past in Poland and Czechoslovakia after the year 1989

The aim of the thesis is to compare the process of redistribution of justice (coming to term with communist past) in Poland and Czechoslovakia (with the emphasis on the Czech part of previous federal state) after the fall of authoritarian regime. In order to be able to understand all the circumstances and the discrepancies of these two transitions, the thesis analytically compares the way how transition was proceeded in both countries using Huntington typology of transition.

Based on Huntington and transitional justice theories, Poland went through slow transition since new elites had to negotiate every piece of an agreement, which took many years for Poland to transform into democratic country with all basic aspects of liberal democracy. While in Czech republic, transition took merely two weeks which is considered to be „hectic“ type of transition.

Based on the thesis, hectic transition had an influence on quick legislative changes enacting administrative lustration, while Polish progressive transition (and therefore strong necessity to cooperate for longer period of time with communist leaders) caused delay of administrative lustration.

Hectic transition and quick enactment had direct influence on punishment of former elites, which were displaced from public life. Although this has caused colonisation of private sphere by former elites which at the present is considered to be controversial.

On the other side, immediate implementation of law prevented from more important abundance of so called *wild lustration* which became reality in the Polish case. Therefore legal based administrative (not penal) transitional justice (in which

lustration represents very efficient institute) is judged as vital model for decommunization of the region.

Last 20 years is characteristic for both transitions, Polish and Czech, normative insight and criminal labelling of authoritarian past (often confused with totalitarian one) and its elites.

Nevertheless, according to the personal belief of the author, next 20 years should be about professional, deliberative and independent research about our past. The ambition to punish previous leaders might seem sufficient in the very first years of democracy challenging transitional countries, but the approach attends its limits after two decades of the time.

Abstrakt

Reflexia totalitných režimov v Poľsku a Československu po roku 1989

Cieľom tejto práce je porovnať proces vyrovnávania sa s minulosťou (nech už označenou ako totalitná alebo autoritatívna) v Poľsku a Československu (s dôrazom na Českú republiku) po páde komunizmu. Kvôli pochopeniu všetkých aspektov oboch transformácií, používam Huntigtonovú typológiu tranzície

Vo svetle teórií transformačnej spravodlivosti, Poľsko prešlo cez obdobie postupného presunu, keďže opozičné elity museli vyjednať pri tzv. Okrúhľom stole všetky východiská mocenskej zmeny. V prípade Českej republiky bola naopak zmena hektickou (tzv. rýchla revolúcia).

V tejto súvislosti práca konštatuje, že rýchly prechod v českom prípade má vplyv na relatívne skoré prijatie legislatívy umožňujúcej administratívnu lustráciu, zatiaľ čo v prípade Poľska nutnosť kooperovať s komunistickými štruktúrami až do roku 1991 spôsobuje odklad takejto iniciatívy.

Rýchly presun moci a uzákonenie lustrácie v Českej republike má za následok mimo iného urýchlenie pohybu bývalých mocenských elít z verejného života do skromného sektora.

Na druhej strane okamžitá implementácia lustračného zákona znemožnila významnejšiemu rozšíreniu tzv. divokej lustrácie, v poľskom prípade je táto omnoho škodlivejším javom vedúcim až k významným otrasom novobudovaných demokratických štruktúr. I preto je všeobecne na dobre pripravenom zákone založená administratívna lustrácia (nie trestnoprávna) hodnotená v tejto práci ako užitočný nástroj transformačnej spravodlivosti.

Posledných 20 rokov je charakteristických pre politikov, či už v poľskom alebo českom prípade, neustálymi pokusmi o normatívny a trestajúci náhľad na autoritatívnu minulosť.

Autor práce považuje tento prístup za prekonaný a budúcnosť pre úspešne zavŕšenú dekomunizáciu vidí v profesionálnom, vyváženom a nezávislom výskume minulého obdobia. Ambícia trestať, je možno opodstatnená v prvých rokoch transformácia, každopádne nie je dostatočným nástrojom pre odstránenie mytologizácie spoločnej minulosti, typickej pre liberálne demokracie.

Seznam klíčových slov

transformační spravedlnost

lustrace

Polsko

The list of key words

transitional justice

lustration

Poland

